

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ Й ІНОЗЕМНОЇ
ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЖУРНАЛІСТИКИ**

МОВНОСТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТВОРІВ В.ЛИСА

Кваліфікаційна робота(проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка II курсу 201 М групи

Спеціальності 035 Філологія

Спеціалізації 035.01 Українська мова та
література

Освітньо-професійної програми

«Філологія (українська мова та література)»

другого (магістерського) рівня вищої освіти

Петращук Ольга Петрівна

Керівник: доктор філологічних наук,

професор Олексенко В.П.

Рецензент: Кучма Т.І. - вчителька-методистка

Академічного ліцею ХМР при ХДУ,

заслужений учитель України

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Характеристика діалектної лексики у романі Володимира Лиса «Століття Якова»	7
1.1. Діалектна своєрідність української мови.....	7
1.2. Фонетичні діалектизми у романі Володимира Лиса «Століття Якова».....	10
1.3. Характеристика морфологічних діалектизмів у творі	15
1.4. Лексичні діалектизми у романі.....	18
РОЗДІЛ 2. Лексичні особливості роману Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера»	23
2.1. Лексико-семантична характеристика синонімів у творі	23
2.2. Антоніми як стилістичний засіб мовотворчості у романі Володимира Лиса.....	30
2.3. Характеристика просторічної лексики у романі «Іван і Чорна Пантера».....	34
РОЗДІЛ 3. Тропи як естетичний компонент романів Володимира Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера»	41
3.1. Метафори як мовний засіб створення образності.....	41
3.2. Порівняння як стилістичний засіб художньої виразності.....	49
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТОК А	67

ВСТУП

Художня література – віддзеркалення свого часу. Відтворити колорит описуваної епохи, зрозуміти й відчувати його допомагає мова художнього твору. Вона репрезентує письменницькі стилі, що органічно поєднують книжні та розмовні джерела національної мови й індивідуально-авторські знахідки. Більшість письменників намагаються зберегти для читачів реалії зображуваного життя, не є винятком і сучасні українські митці, зокрема поліський письменник Володимир Савович Лис.

Художня література характеризується передусім наявністю естетичних зображальних засобів. Мовознавці активно досліджують індивідуальні стилі письменників, звертаючи увагу на засоби вираження мови, завдяки яким автори мають більший емоційний вплив на читача. До таких засобів належить лексика та тропи. Особливості лексичного багатства мови художніх творів вивчали В. Ковальов [24], Л. Лисиченко [32], О. Медвідь [34], О. Нечитайло [36] та інші.

Індивідуально-авторський мовний стиль письменника здебільшого характеризується вживанням діалектизмів, просторіч і тропів. Подані стилістичні групи спрямовані на збагачення тексту, створення асоціацій, передачу живомовності та поєднання світу реального й художнього.

Мова романів Володимира Лиса дуже багата лексичними, синтаксичними і стилістичними засобами, тому їх вивчення має важливе значення для аналізу особливостей ідіостилю автора. Дослідження допомагає глибше проаналізувати стилістичні можливості сучасної української мови, її функційні особливості.

Проблема впровадження діалектизмів у сучасну літературну мову та їх використання у мові художнього твору цікавила і цікавить багатьох мовознавців, зокрема С. Бевзенка [1], Й. Дзендзелівського [11], Ф. Жилка [15], М. Жовтобрюха [17], Б. Кобилянського [21] та інших.

Тропеїчні засоби були об'єктом вивчення таких лінгвістів, як Л. Голоюх [9], С. Єрмоленко [13], Л. Кравець [26], Л. Мацько [47], Л. Прокопчук [42] та інших.

Актуальність теми зумовлена потребою проаналізувати функціонування лексичних та тропеїчних засобів, їх стилетворчу роль у романах Володимира Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера». Дослідження дасть змогу говорити про важливі ознаки індивідуальної творчої манери письменника, відкриє мовний ракурс аналізу художніх образів у творчості В. Лиса, збагатить сучасні лінгвістичні дослідження новою інформацією про стилістичне значення діалектної лексики та просторіч у семантичному просторі художнього тексту.

Актуальність теми роботи визначається тим, що творчість Володимира Лиса з погляду аналізу його індивідуального авторського стилю досліджується вперше. Здійснюємо цей аналіз на матеріалі твору письменника «Іван і Чорна Пантера». Також робота присвячена дослідженню лексичних та тропеїчних засобів, що становлять інтерес як для мовознавців, так і для літературознавців, оскільки висвітлюють цілу низку питань індивідуального творчого мовлення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема кваліфікаційної роботи стосується комплексної науково-дослідницької теми кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету «Закономірності розвитку української мови і практика мовної діяльності» (№ 0117U001731).

Мета наукового дослідження полягає у комплексному аналізі мовно-стилістичних особливостей романів Володимира Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера», зокрема у визначенні особливостей функціонування діалектної лексики, тропів та лексичних елементів у контекстах, що є суттєвою ознакою ідіостилю митця.

Мета дослідження зумовлює реалізацію таких **завдань**:

- 1) розкрити взаємозв'язок сучасної української літературної мови та місцевих діалектів;
- 2) дослідити функційно-семантичне використання діалектизмів (на основі роману В. Лиса «Століття Якова»);
- 3) схарактеризувати способи стилістичного використання синонімів і антонімів у мові твору Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера»;
- 4) визначити корпус просторічної лексики у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера»;
- 5) виокремити тропеїчні засоби у романах В. Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера»;
- 6) проаналізувати основні типи названих засобів у романах автора;
- 7) систематизувати аналізовані порівняння та метафори на основі творів Володимира Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера».

Об'єктом дослідження є лінгвістичні особливості сучасного українського художнього тексту.

Предметом аналізу є мова романів Володимира Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера».

У процесі опрацювання фактичного матеріалу були використані різні лінгвістичні **методи**, а саме: *описовий метод* з метою виділення лексичних та тропеїчних конструкцій різних типів; *структурний метод* – для вивчення основних зв'язків і відношень мовностилістичних особливостей романів В. Лиса; *зіставний метод* для виявлення спільного і відмінного у використанні тропеїчних засобів у творах автора; загальнонаукові методи *аналізу* і *синтезу* з метою вичленити досліджувані лексичні одиниці і класифікувати їх.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дослідження здатне розширити наявні відомості про особливості мови сучасного художнього тексту. У роботі здійснено спробу

мовностилістичного аналізу романів Володимира Лиса, розглянуто лексичні особливості та тропеїчні засоби у творах автора.

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дослідження і висновки можуть бути використані на лекційних і практичних заняттях з курсу сучасної української літературної мови, вступу до літературознавства; при проведенні спецкурсів та спецсемінарів для студентів філологічних спеціальностей, при підготовці до тематичних семінарських занять з лексики, стилістики та культури української мови; на конференціях, присвячених проблематиці досліджень мовностилістичних особливостей художнього тексту у сучасному мовознавстві.

Апробація результатів дослідження. Робота обговорювалася на засіданні кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету. Деякі положення кваліфікаційної роботи були апробовані на науково-практичних студентських конференціях: «Загальна та прикладна лінгвістика у колі антропоцентричних наук» (Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського 02.04.2021), «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини 07.04.2021), «Поліаспектність творчості Лесі Українки» (Державний заклад «Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського» 14-15.04.2021), «Мова і право» (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ 27.10.2021).

Публікації. Основний зміст роботи опублікований у матеріалах доповідей студентських конференцій та в альманасі Магістерські студії XXI.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 66 сторінок, джерел – 59 позицій.

РОЗДІЛ 1

ХАРАКТЕРИСТИКА ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»

1.1. Діалектна своєрідність української мови

Українська літературна мова впродовж усіх історичних етапів перебувала у тісній взаємодії з народними говорами, що виявлялося на різних структурних рівнях, зокрема фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному. Зміни в лексичному складі посідають особливе місце, проте не всі функційні стилі сучасної української літературної мови однаково представлені діалектною лексикою. Передусім вона широко використовується у мові художньої літератури, де лексичні діалектизми стають або, інколи, не стають надбанням літературної мови.

Д. Ганич та І. Олійник визначають діалект як певне відгалуження від загальнонародної мови, за допомогою якого спілкується частина племені, нації або народності, пов'язане соціальною, територіальною чи професійною спільністю [6, с. 64].

Автори словника лінгвістичних термінів виділяють такі типи діалектів:

1) племінний – належить племені як етнічній групі людей, що входять до складу більшої етнічної спільності;

2) професійний – різновид соціального діалекту, що об'єднує у мовному відношенні людей однієї професії чи одного роду занять;

3) соціальний – діалект, що належить окремій соціальній групі;

4) територіальний (місцевий) – поширений на певній території [6, с. 64–65].

Діалекти ототожнюються з говорами та наріччями.

Наріччя – діалектне угруповання, до складу якого включено однотипні діалекти певної мови, що мають ряд схожих мовних рис, якими вони відрізняються від інших діалектних груп або наріч цієї самої мови [6, с. 147].

Говір – окреслене територіально діалектне утворення, що має визначальні особливості в морфологічній будові, фонетичній системі, лексиці й об'єднує в своєму складі однотипні говірки. Говори входять до складу діалектних груп або наріч [6, с. 49].

Говірка – найменша діалектна одиниця, поширена на незначній території, що охоплює мову певного населеного пункту або, з мовного погляду, кількох однотипних. Говірка входить до складу говору [6, с. 49].

Кожний говір чи діалект являє собою систему, що певними своїми ланками відрізняється від системи решти діалектів і від системи літературної мови [10, с. 34].

Серед діалектних відмінностей у лексиці, виходячи з принципу співвідносності, науковці розрізняють протиставні та непротиставні.

Неспіввідносні (непротиставні) лексичні відмінності діалектів полягають у наявності в конкретному діалекті слів, які відсутні в інших діалектах, оскільки вони не мають відповідних предметів або понять. Основна маса зазначених діалектизмів – це здебільшого термінологічна лексика, пов'язана зі спеціальними сферами господарства, зі своєрідністю економіки і побуту певного краю, його територіальним положенням, із особливістю матеріальної культури [1, с. 177].

Етнографічними діалектизмами називають такі, що позначають місцеві поняття та реалії, невідомі за межами певного наріччя або говору. Вони не мають відповідників у літературній мові. Це, наприклад, назви одягу, страв, предметів побуту, назви, пов'язані з місцевими кліматичними чи природними умовами [1].

Співвідносні (протиставні) лексичні відмінності діалектів полягають у тому, що для визначення певного поняття чи предмета в різних діалектах уживаються різні слова чи ті, що утворені від того самого кореня, але з різними афіксами, чи слова з особливим фонетичним оформленням, що не виринають із фонетичних закономірностей таких говорів [1, с. 178].

Серед протиставних лексичних діалектних відмінностей, залежно від їхнього характеру, С. Бевзенко виділяє кілька різновидів:

- 1) власне лексичні, або словникові;
- 2) лексико-семантичні;
- 3) лексико-словотвірні;
- 4) лексико-фонетичні слова-діалектизми [1].

Українська літературна мова розвивається та удосконалюється на сучасному етапі, проте не пориває своїх зв'язків з діалектами, говорами, говірками. Усе менше письменників використовують у своїх творах діалектизми, а якщо використовують, то дуже майстерно, щоб зробити текст колоритним, надати йому функційно-семантичної ролі.

Існує багато прикладів активного впровадження в літературну мову діалектизмів. У академічній граматиці «Сучасна українська літературна мова» за редакцією О. Білодіда зазначено, що літературна мова і сучасні говори перебувають у тісному взаємозв'язку при виразному процесі, який усе більше посилюється, входженням літературної мови в говори. У тих випадках, коли лексичний діалектизм, увійшовши в літературну мову, відповідає потребам висловлення думки, потребам спілкування, – він перестає бути діалектизмом, здобуває собі місце в словнику літературної мови і збагачує його [54].

Схожі думки з цього питання висловлював і М. Рильський, який усе своє творче і наукове життя присвятив вивченню, збагаченню скарбниці рідної мови. В одній зі статей він зазначає, що збагачення мови формується не лише шляхом прямого утворення неологізмів, а й

переосмисленням давніх слів, шляхом доречного й умілого використання зрозумілих та влучних діалектизмів [43, с. 71].

Літературна мова завжди виростає на основі розмовної мови, вбираючи в себе елементи діалектів. У цьому виявляється її сила і новизна. Діалекти виступають живильною силою для літературної мови протягом усього її історичного буття.

1.2. Фонетичні діалектизми у романі Володимира Лиса «Століття Якова»

Фонетичні діалектизми, що відрізняються від літературної норми вимовою певних звуків, у романі Володимира Лиса «Століття Якова» представлені дуже широко. Як засвідчила вибірка матеріалів з роману, серед діалектизмів фонетичної групи найбільш уживаними у творі виступають діалектні форми займенника. Ми відзначили такі:

1. Форми 3-ї особи множини називного відмінка. У сучасній літературній мові *вони, ми* (діалектне *воне, ме*) зумовлене певними фонетичними рисами говору. «*Ви-те ж бачите, кумо, що воне одне од одного не одходять*» [31, с. 21]. Подібне явище в творі зафіксовано шість разів.

2. У формі 1-ї особи однини називного відмінка спостерігаємо зміну кореневого голосного: «*І мати його розтріпана ходила селом та просила людей подивитися, ци в річці Івана нима, бо вейшов, ой, вейшов, вин з могилок та зновика пушов топетися*» [31, с. 22].

3. Особові займенники 1-ї та 2-ї особи однини у формах непрямих відмінків також зазнають змін у кореневому голосному, що зумовлюється фонетичними рисами західнополіського діалекту: «*Він таки удатний був парубок: високий, не те, щоб вельми, али вищий за багатьох ровесників, худий, али міцний, лице у тибє, казала мама*

*Параска, сину, якби молоком щодень вмиване, руки довгі й жиливі, смішок у сірих очах, з блиском і затятістю пов'язані» [31, с. 26]. У творі вживається 9 разів. «Ой, кумо, **мині** в хаті поратися тре'...» [31, с. 22]. У творі вживається понад 10 разів.*

4. Присвійні займенники характеризуються змінами на фонетичному рівні, збереженням давніх форм (*свого, его, твеї*) і наявністю специфічних закінчень: *«Очі неїни паволокою-туманцем зтягнуті, проікали наскрізь і зразу за віями ховалися од **свеї** допитливості дівочої» [31, с. 26].*

5. Зафіксовано зміни у формах діалектних заперечних займенників *ніц, ніхто, нічого*: *«Яків обдивлювався себе у шматку розбитого колись овального дзеркала – майже **ніц** не лишила з його рідкого старечого волосся ця сорока – і раптом подумав, що Валік чого доброго влюбитьсь» [31, с. 52].*

6. У вказівному займеннику *циєї* вжито [и], нехарактерний для літературної вимови займенника *циєї*: *«– Нащо вам, тату, тая морока з **циєю** потороччю, чужаницею?» [31, с. 19]. Таку ж неунормованість простежуємо і з вказівним займенником *тими*: *«З **теми** багатирями, шо й ми не рівня» [31, с. 22].**

7. В означальному займеннику *інший* з'являється знову характерний для цього регіону звук *и*: *«Крім одного – що після весілля вона належатиме **иншому**» [31, с. 29]. За допомогою такого прикладу ми відзначаємо випадок протези, появу приголосного перед голосним, що стоїть на початку слова, задля полегшення вимови: *«Хіба ти не бачиш – вона за **гиншого** виходить?» [31, с. 40].**

У романі Володимира Лиса «Століття Якова» не можна залишити поза увагою діалектні особливості числівників та їх відмінкові форми:

1. Числівник *один* фіксуємо у формі *їден* та її відмінково-родових варіантах: *«– **їден** я остався» [31, с. 12]. У творі вживається 8 разів.*

2. Числівники *чотири, двадцять, двадцять три* представлені такими варіантами: «А щоб тобі віддавало в обидва боки на **штурі** роки, а на п'ятий болячка на язиці жабою виросла» [31, с. 22]; «Справді – їй було *ци то шістнадцять, ци сімнадцять, али і йому ще тико двайцітьдва, двайцітретій* коло Стрітеня пушов» [31, с. 105].

3. Фонетична трансформація вимови флексії числівника *кілька* – *кілько*: «**Кілько** разів забивалася у судамах, з перекошеним лицем і піною в роті» [31, с. 17].

У романі представлено низку сполучників, що вживаються зі зміною певного звука або додаванням суфікса:

- *чи – ци*: «Али тоді йому буде байдуже – знайдуть **ци** нє, а тепер – не байдуже» [31, с. 11];
- *чим – цим*: «І тоді Яків спокійно, аж сам здивувався, як спокійно, сказав, що єдине, **цим** він може порятуватися – має розказати, **цим** так завинила перед ним Оленка?» [31, с. 88];
- *але – али*: «Олька є, **али** дочка» [31, с. 12];
- *щоб – щобисьь*: «**Щобисьь** ти спитала...» [31, с. 13];
- *що – шо*: «З теми багатирями, **шо** й ми не рівня» [31, с. 22].

Уживання діалектних прислівників представлено у досліджуваному романі в різних аспектах:

1. Зі зміною кореневого голосного звука: *теж – тоже* «На котавуркота, ой, напала дрімота, ти, дитинко, **тоже** спи, тільки ліжка не кропи...» – так, здається, співала мати» [31, с.12]. У романі вживається 62 рази. *Потому – питому* «Поїхав би геть – десь на заробітки, за Буг, у Польщу **питому**, куди завгодно, світ заочі» [31, с. 29]. *Тільки – тільки* «**Тільки** як наблизився, то побачив, що невисоке, худе, як тряся, дівча трощить його мак» [31, с. 15]. Проте в романі трапляються варіанти вимови прислівника тільки зі зміною флексії: *тільки* та *толькі* «Як той сніп упаде, **тільки** ціна до нього не буде» [31, с. 14]. 57 разів у романі вжито варіант спрощення прислівника *тільки*: «Лагідними були слова

Улянчиного батька Федота: *тобі ж ще **тико** сімнадцять, рік пужди, тоді й сватайся – за тою лагідністю насмішка зміїлася – й він те добре відчував*» [31, с. 30]. 9 разів у творі вживається діалектна форма прислівника *ніколи – николи*: *«Али в нашій родині ніхто **ніколи** не йшов проти батька ци матері»* [31, с. 30].

2. Відбувається зміна звука *e* на звук *и* (*тепер – типерка*), що є характерним для поліських говорів: *«Тільки старе, геть вибруднене платтячко, а під ним, вочевидь, давно не міняні майтечки, трусики, як **типерка** кажуть»* [31, с. 18]. Проте є випадок, коли коренева голосна залишається без змін, але ми бачимо появу суфікса *-ика-, -ичка-*: *«Він **теперика** десь в Расеї, а жінка його до батька вернулася»* [31, с. 41].

У романі трапляються й такі випадки зміни звуків: *ніколи – николи* *«Али в нашій родині ніхто **ніколи** не йшов проти батька ци матері»* [31, с. 29]; *зовсім – зувсім* *«Тоді він їй ноги зв'язав, ну не **зувсім** зв'язав, а стриножив»* [31, с. 20].

Прислівник *знов* має декілька варіантів фонетичного оформлення та вживається в романі 27 разів: *«Одвертається од вікна, за стіл поспішно **зновика** сідає»* [31, с. 13].

У деяких прислівниках фіксуємо додавання суфіксів: *-ки-* *«Тоді не пили так багацько, як **ниньки**, але й від одної маленької чарчини прилинула кров, стало жарко і зашуміло в голові»* [31, с. 38]; *-ась-* *«А міні ж казала Павлючиха, Вергунівська сусідка, що **вчорась** перед весіллям Тиміш напився і кляв на всенький куток і тибе, доцю, і цього дармоїда безстидного...»* [31, с. 34].

Характерний (для поліських діалектів) звук *ц* бачимо ми у прислівнику *чимало*: *«**Цимало** хлопців і чоловіків подалися в українську партизанку, до повстанців, або ще яку них казали – в бульбаші»* [31, с. 150].

Зустрічаємо у романі «Століття Якова» заперечну частку *не* з характерним для поліських діалектів звуком *и*: *«Ну й нехай, він по-*

їхньому казати **ни** буде» [31, с. 12]. У творі вживається 235 разів. Також ми спостерігаємо заміну звука *i* звуком *є*: «**Не**, кумо, я ж не проти б такого зетя мати, як ваш синочок рідненький, а мій хрещений» [31, с. 22].

Як і в сполучниках, ми спостерігаємо зміну кореневої голосної в частках: «Почув дивний шум, подумав – **нивже** машина в їхній куток забралася?» [31, с. 108].

Діалектні зміни також ми бачимо в розряді прикметників, а саме заміну звука *в* на *м*: «Він давно вже не *п'є* молока, бо ж одне розстройство од того, швидкий нападає, та то Оляка так вимовляє, а він каже по-їхньому, загорєнськи – **шмидкий**» [31, с. 12]. Заміна звука *я* на *є*: «Тимко мій вельми **гарєчий** чоловік» [31, с. 49].

Розгалужену систему фонетичних діалектизмів має розряд іменників:

1. Заміна *апострофа* звуком *л*: «– **Доброго здоровля**» [31, с. 13]. Зміна кореневих звуків: «Чуть який **мумент** – Яшко до нас біжить, а Уляся до вашої хати норовить вирватися» [31, с. 21]; «Яків уперся, більше того, звелів матері принести для Зосі якусь свою одєжину. Спідницю, а хоча ще й **блюзку**» [31, с. 117].

2. Заміна приголосного звука *х* на *к*: «Бо то ніби й неправда, він теж добрий, **карахтер** у нього тоже не з медом...» [31, с. 73]. І навпаки *к* на *х*: «Али я ліпше вам, коли **продухтів** яких, сала та м'яся підкину» [31, с. 150]; *т* на *ц*: «Страшная сила в **аницхриста**» [31, с. 35].

3. Також ми спостерігаємо випадання звука *у* в слові *університет*: «А з ним прийшов Валік, Валько, Тарасів син, який цього року закінчив школу й уже поступив до якогось там **ніверситету** чи й до двох одразу й типерка вибирав, куди ж їхати через два тижні вчитися – до Луцька чи Львова?» [31, с. 52].

4. Випадання звука для полегшення вимови: «*І Оля не йде, якби, мо', й зусім загнувся, то тидень пролежав би, доки хтось не знайшов би*» [31, с. 92].

Грамматичний клас дієслова становить найменшу кількість фонетичних діалектизмів.

Заміна кореневого голосного *є* на *я*: «– *Що з вами, діду? Сєдьте, сєдьте*» [31, с. 14]; *е* на *и*: «*І мати його розтріпана ходила селом та просила людей подивитися, ци в річці Івана нима, бо вейшов, ой, вейшов, вин з могилокта зновика пушов топетися*» [31, с. 22]; *і* на *у*: «*І мати його розтріпана ходила селом та просила людей подивитися, ци в річці Івана нима, бо вейшов, ой, вейшов, вин з могилокта зновика пушов топетися*» [31, с. 24]; *и* на *е*: «*І мати його розтріпана ходила селом та просила людей подивитися, ци в річці Івана нима, бо вейшов, ой, вейшов, вин з могилокта зновика пушов топетися*» [31, с. 30]; *о* на *у*: «*Такого в тотему селі ще не бувало і, мо', й не буде, а я ж прожив на віку шість десятків як-не-як і штири десятки літ у цей богот забутих Загорєнах, як ви мувите*» [31, с. 50]. А також заміна приголосного звука *т* на *ц*: «– *Я буду тебе чекаць», – сказала тепер Зося. – Моцно чекаць*» [31, с. 137].

Тож бачимо, що фонетичних змін зазнає розряд іменника, прикметника, дієслова, сполучника, прислівника, частки.

1.3. Характеристика морфологічних діалектизмів у творі

Морфологічні діалектизми відрізняються від літературної норми оформленням певних граматичних форм. За вживанням у романі діалектизми цієї групи посідають друге місце. Серед займенників ми виділили такі зміни:

1. Особові займенники 3-ї особи однини та множини у формах непрямих відмінків з прийменниками чи без них переважно вживаються без приставного *н*. Проте трапляються випадки з протетичним *н*: «*Очі неїни паволокою-туманцем зтягнуті, пропікали наскрізь і зразу за віями ховалися од своєї допитливості дівочої*» [31, с. 26]. У творі вживається 5 разів.

2. Вказівні займенники представлені зазвичай нестягненими формами, однак трапляються й нормативні варіанти чи стягнені форми зі зміною кореневого голосного та формами їх непрямих відмінків: «*Що вона веде прямисінькою стежкою до **теї** дурної любові, якщо вже не привела*» [31, с. 22]. У творі вживається 13 разів. «*А міні ж казала Павлючиха, Вергунівська сусідка, що вчорась перед весіллям Тиміш напився і кляв на всенький куток і тибє, доцю, і **цего** дармоїда безстидного...*» [31, с. 33]. У творі вживається 5 разів. «*І раптом тоді, коли з Оленкою сидів, як і тепер, чогось ота розмова постала, матері його, Параски, і сусідки, Федотихи. **Тая** розмова...*» [31, с. 21]. У романі вживається 30 разів.

3. Стягнена форма в присвійних, заперечних та неозначених займенниках: «*Вона **нічо**' на те не сказала*» [31, с. 54].

Морфологічних особливостей у граматичному класі дієслова та дієслівних форм ми виявили значно менше, проте відзначаємо такі:

1. Зворотні дієслова мають постпозиційну частку – постфікс *–ться*: «***Влюбетися**, як води квартиру випити*» [31, с. 22].

2. Закінчення дієслів минулого часу III особи множини: «*А ото йду з города, бачу, **всілисє** на колодах коло хліва, що би ви-те думали – Уляся зусім гень би дівка парубкові на плічє голівку свою схилила*» [31, с. 22].

3. У дієсловах майбутнього та минулого часів відбувається зміна кореневої голосної на морфемному рівні: «*Легідними були слова Улянчиного батька Федота: тобі ж ще тико сімнадцять, рік **пужди**,*

тоді й сватайся – за тою лагідністю насмішка зміїлася – й він те добре відчував» [31, с. 57].

4. Дієслова теперішнього часу: зміна особового закінчення *«Али й таке, що мусово за нього триматися» [31, с.150].*

5. Також у романі фіксуємо стягнену форму дієслів *« – Щось нам, кумо, тре’ з дітьми робити, – то Федотиха, Ярина, казала» [31, с. 21].*

Подвійне вживання прийменника *у та в ув* у творі засвідчено 279 разів: *«Яків навіть замахнувся. Бо ув очах потемніло» [31, с. 29].*

Широке висвітлення морфологічних діалектизмів спостерігаємо і в розряді іменника.

Трансформації зазнає іменникова форма місцевого відмінка однини: *«А ото йду з города, бачу, всілисе на колодах коло хліва, що би ви-те думали – Уляся зусім гень би дівка парубкові на плічє голівку свою схилила» [31, с. 22];* форма кличного відмінка: *«– То що, сусідче, чого мовчиш?» [31, 33];* форма родового відмінка: *«Треба було вертатися до **доми**» [31, с. 91].*

Відмічаємо у творі діалектне вживання часток на морфемному рівні: це – то *«–Як то– сказала?» [31, с. 30]*

У прислівниках ми спостерігаємо зміни кореневих морфем: *« – Добре, мамо, буде по-вашому, буде, як ви-те хочете, тільки й мені хай цеї,– на Петра й Тараса показала, – цеї приступники дадуть слово, що ніколи, ни теперка, ни завтра, ни **пуслезавтра**, Яшка ни зачеплять...» [31, с. 33];* стягнену форму: *«Кіко раз до себе кликав, **се’дно** ж роботи там не має» [31, с. 175].*

Стягнена форма вставного слова *може* та сполучника *хоча*: *«Ну, ляхи, **мо’**, й вернуться, а наші – не...» [31, с. 35]. «– Йди, **хотя** могли б разом і пообідати» [31, с. 53].*

1.4. Лексичні діалектизми

У романі Володимира Лиса «Століття Якова» виділяємо три групи лексичних діалектизмів – власне лексичні, етнографічні та семантичні.

Власне лексичні – це діалектні синоніми до загальнонародних слів. У романі Володимира Лиса ми зафіксували понад 20 прикладів цих діалектизмів.

Поміж розряду іменників ми виділили такі:

- картопля – бульба: *«Десь із села вже з півроку, як приходить, лопасе все, що дає: і бульбу, і хліб, ну про ковбаску, як принесе з куперації, то й казати не треба»* [31, с. 12];
- магазин – куперація: *«Десь із села вже з півроку, як приходить, лопасе все, що дає: і бульбу, і хліб, ну про ковбаску, як принесе з куперації, то й казати не треба»* [31, с. 12];
- майка – майтечка: *«Тільки старе, геть вибруднене платтячко, а під ним, вочевидь, давно не міняні майтечки, трусики, як туперка кажуть»* [31, с. 18];
- нотатка – заштрик: *«Дохтурка зробила якийсь заштрик і пішла»* [31, с. 19];
- підліток – політок: *«Тоді, як пішла Федотиха, видибав Яків не своїми, начеб засидженими ногами з-за хати, матері в поділ ткнувся, чого вже давно не робив, бо політок як-не-як»* [31, с. 20];
- рушниця – ружжо: *«І те було, чого ніколи не забути, – як він вийшов назустріч весіллю з ружжом в руках»* [31, с. 20];
- човен – крипа: *«Місяць, що пливе небом, як крипа без весел»* [31, с. 37].
- болотний чорт – анциболот *«–А хіба вона хоче бути з тобою? – сказав Федот і повернувся до дочки. – Хочеш, доцю? Скажи цьому анциболоту»* [31, с. 21];

- фата – вельон: *«Коли вона наблизилася – перелякана, аж **вельон**, здавалася, тремтів, схопив за руку він, Яків»* [31, с. 41];
- байстрюк – бахура: *«Аякже, коханка, сказав, так і передай своїм кумасям, хай ще більш язики почешуть, що їм ще робити, а він, старий дід, за п'ять літ до сотні, авжеж, зробив їй, цій дівці **бахура**, як народить, волохате, з довгими вухами, то всеньке село, всенькі Загорени запросить на хрестини, а тебе, Олько, та твою плетуху Гришиху за кумів, думаю, не погрумичаєте, прийдете, ще й подарунків принесете, не забудьте, а кого за кумів з чоловіків узети, то вже самі нараїте»* [31, с. 44];
- учинок – здерубок: *«Але все село гуде про твій, хлопче, вар'ятський **здерубок**»* [31, с. 50];
- прапор – фана: *«Кінь у того незвичної масті – не буланій, а чисто червоний, наче тая **фана**, що колись, у двадцятому році, коли прийшли червоні, місяць майоріла над їхнім селом»* [31, с. 67];
- зустрічі – здибанки: *«Якоїсь пані Урсусі, місце для **здибанок**»* [31, с. 76];
- розтоплений смалець – тук: *«Їжею були кисле й свіжовидоєне молоко (в кого були корови), зрідка шкварки, себто печене сало, хліб, вмочений у **тук**, сало сире, ще рідше – яєшня, а найчастіше – картопля з рослинною олією, картопля з олією, в якій у сільській крамниці зберігалися оселедці, яку купували загоренські бідняки, картопля з цибулею й картопля, яку просто вмочали у сіль»* [31, с.128];
- піджак – маринарка: *«З **маринарки** та туку сміялася»* [31, с. 187].

Серед дієслів ми виділили такі власне лексичні діалектизми:

- залізти – втарагунити: *«Якось з горем пополам затяг те дурне потороччє до хати, понатужився, зрештою змусив і її сяк-так на ноги звестися і, понатужившись, як коло доброї колоди, на ліжку **втарагунив**»* [31, с. 17];

- вмерти – гигнути: «Здавалося, *от-от гигнеться*» [31, с. 17];
- вирішувати – нараїти: «*Аякже, коханка, сказав, так і передай своїм кумасям, хай ще більш язики почешуть, що їм ще робити, а він, старий дід, за п'ять літ до сотні, авжеж, зробив їй, цій дівці бахура, як народить, волохате, з довгими вухами, то всеньке село, всенькі Загорени запросить на хрестини, а тебе, Олько, та твою плетуху Гришиху за кумів, думаю, не погрумичаєте, прийдете, ще й подарунків принесете, не забудьте, а кого за кумів з чоловіків узети, то вже самі нарайте*» [31, с. 44];
- посварити – посабанити: «*Олька **посабанила**, побушувала*» [31, с. 59].
- швидко йти – посагонити «– *І як тобі цієї голубочки? Бач, куди **посагонили...***» [31, с. 136];

Серед прикметників ми відзначили такі:

- гарні – файні: «*У нього й вино, й наливка завше **файні** виходили*» [31, с. 95];
- корінний – питомий: «*Колеги по вагону (солдати Війська Польського з Галичини й Волині, бо ж у **питомій**, як вони казали, польській Польщі, служили вояки зі «східних кресів», у той час як на їхніх теренах із власне польських воєводств) втягуються в балачку, і нарешті якийсь одчайдух, як тільки капрал, що їхав з ними, виходить, пропонує скинутися на пляшчину монопольки*» [31, с. 99].

Етнографічні діалектизми – це назви місцевих реалій, що не використовуються на решті національної території. У романі ми знайшли такі:

- куфера – скриня для одягу: «*Свої пошиті одєжини берегла у **куфері** й тільки іноді перебирала й дивилася, як на щось, що заблукало невідомо з якого світу*» [31, с. 130];
- боцюни – лелеки: «*Кружляли, готуючись до відльоту у вирій, інші, справжні птахи – **боцюни***» [31, с. 152];

- квіти – к'яти «*Хоч Ольга попередила – я сама навідаюся і к'яти положу, все, як годиться*» [31, с. 188].

Семантичні діалектизми – слова, що мають відмінне від загальнономовного значення:

- груба – вагітна: «*За тиждень до Покрови і два до весілля вона сказала – після любощів, геть знеможена, як і він: – Я груба, Яську*» [31, с. 32];
- ведмеді – ожина: «*Усе поросло чагарником – терен, лоза, ведмеді*» [31, с.87];
- могилки – цвинтар: «*Той похід на **могилки** Яків робив кожнісінького року за два тидні до року нового*» [31, с. 190].

Семантичні діалектизми зафіксовано у романі лише три рази зі словами груба, ведмеді та могилки.

Висновки до першого розділу

Серед фонетичних діалектизмів найбільше вживані у творі діалектні форми займенника. Зміни проявляються у формах називного відмінка 3-ї особи множини особових займенників, заперечних, присвійних. Характерним для діалектизмів стає заміна звука *e* на *и*, випадання та чергування звуків. Також не можуть залишитися непоміченими у романі відмінкові форми та діалектні особливості числівників: числівник *один* фіксуємо у формі *їден* та його відмінково-родових варіантах.

Серед морфологічних діалектизмів ми виділили такі зміни: особові займенники 3-ї особи однини та множини у формах непрямих відмінків чи з прийменниками, чи без них переважно вживаються без приставного *н*. Проте трапляються випадки з протетичним *н*. Вказівні займенники представлені зазвичай нестягненими формами, однак трапляються й

нормативні варіанти чи стягнені форми зі зміною кореневого голосного та формами їх непрямих відмінків. Морфологічних особливостей у розряді дієслова та дієслівних форм ми виявили значно менше. Також подібних змін зазнає розряд іменника, прийменника, прислівника.

Широко представлені у романі Володимира Лиса «Століття Якова» й лексичні діалектизми, серед яких найбільше трапляються власне лексичні діалектні синоніми до загальноновживаних слів.

РОЗДІЛ 2

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ РОМАНУ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «ІВАН І ЧОРНА ПАНТЕРА»

2.1. Лексико-семантична характеристика синонімів у творі

О. Пономарів визначає синоніми як слова близькі або тотожні за значенням, що по-різному називають одне й те саме поняття. Синонімія — частковий або повний збіг значень кількох слів; подібність морфем, слів, одиниць фразеології за значенням при відмінності їх звукової форми [41, с. 52]. А. Капелюшний говорить про синоніми, як про слова, що позначають тотожне поняття, які є спільними за основним значенням, але різняться семантичними відтінками, емоційно-експресивним забарвленням [20, с. 26].

В. Олексенко констатує, що дослідження лексичної синоніміки перебували в об'єкті спостереження вітчизняних мовознавців. Особливої уваги заслуговує вивчення синоніміки художнього твору, так як це не лише допомагає з'ясувати закономірності використання синонімічних засобів сучасної української мови письменником, а й дає цінний матеріал для глибшого вивчення природи синонімів та для обґрунтування теоретичних питань синонімії [38].

О. Пономарів розглядає синоніміку в широкому розумінні. Дослідник розрізняє лексичні, морфологічні, синтаксичні, словотвірні, фразеологічні, фонетичні синоніми, а також привертає увагу до перифраз та евфемізмів [41, с. 98].

Л. Терещенко зазначає, що існують в українській мові так звані контекстуальні синоніми, тобто слова, які вступають у синонімічні стосунки лише в конкретному контексті. Вищезазначені синоніми здебільшого вживаються у художній літературі, рідше – у публіцистичній, де використовуються для створення образів, передають

світобачення митця, його індивідуальний стиль [52].

У нашому дослідженні ми класифікували синоніми за значенням і функціями, а саме ідеографічні, стилістичні, емоційно-експресивні та контекстуальні синоніми. У творі «Іван і Чорна Пантера» найчисельнішу групу складають ідеографічні лексичні елементи.

На думку М. Палевської ідеографічні або семантичні синоніми – це «стилістично нейтральні слова, що відрізняються один від одного відтінками основного, спільного для кожного із них значення» [40, с. 74].

Таким чином, можливість передавати відтінки одного поняття забезпечується тим, що для його позначення існує декілька слів; з іншого боку, необхідність передавати семантичні відтінки спричинила виникнення декількох слів на позначення одного й того самого поняття, тобто стала причиною виникнення ідеографічних синонімів.

Як зазначають мовознавці, певних відмінностей в емоційному чи стилістичному забарвленні між ідеографічними синонімами немає, навпаки, їх додаткові семантичні відтінки бувають досить прозорими. Згоджуючись із думкою вчених, вважаємо, що служіння засобом вираження думки в кожному окремому випадку мовного вживання є основним призначенням у мові ідеографічних синонімів.

Серед елементів аналізованої групи автор використовує такі синоніми-іменники: *відгомін* — *відголосок*, *володарка* — *господиня*, *магія* — чаклунство, сон — марево, сюрприз — несподіванка, урвище — провалля та інші: «Потреба час від часу бути з ним, як **відгомін**, **відголосок** чогось **давнього і таємничого**» [30, с. 138]; «Маріонелла терпіла, аж поки раз після чергового дряпання не схопила міцно за плечі свою *господиню* й *володарку*...» [30, с. 83]. Слова *господиня* — *володарка* вжиті автором для підкреслення значущості головної героїні для своїх підлеглих.

Володимир Лис вдало відчуває слово в його стилістичних і

семантичних зв'язках, тому твір насичений також ідеографічними синонімами-прикметниками, такими як: *банальний — тривіальний, великий — здоровий, дивний — загадковий, загадковий — невідомий, збентежений — спантелечений, клопіткий — марудний, короткий — лаконічний — стислий, особливий — неповторний, потужний — сильний, чаруюча — заворожуюча* та інші.

Ці лексеми спостерігаємо у таких текстових зразках: *«Історія, продовжив тим часом містер, майже банальна і тривіальна, за винятком однієї частини, до якої зараз і доберемося»* [30, с. 131]; *«Не буду розповідати, яка це була клопітка і марудна робота, скільки пішло часу і грошей на роботу в архівах, поїздка до Африки»* [30, с. 135]. У цих прикладах бачимо, що автор використав два, а інколи й три, синоніми разом, в одному реченні. На нашу думку, такий прийом вдало підкреслює авторський задум зосередити увагу на окремих елементах, що характеризують явища, предмети або події у творі.

Серед синонімів цього зразка автор використовує і синоніми-прислівники: *ревніше — голосніше, важливо — суттєво, гаряче — пекуче, обережно — трепетно, поважно — шанобливо, холодно — зимно, раптом — зненацька* та інші. Наведені зразки знаходимо у таких рядках: *«Спершу стиха, а потім все ревніше і голосніше»* [30, с. 97]; *«Костя вів партнерку обережно, навіть трепетно, елегантно...»* [30, с. 210].

Володимир Лис прагне уникнути повторів і намагається надати як своїй розповіді, так і мові персонажів свіжості. Для цього він використовує такі ідеографічні синоніми-дієслова: *мучити — питати, сказати — промовити, скуштувати — попробувати, сподіватись — очікувати, вставати — підводитись* та інші: *« — Що ще? Зновика про того заблуду мучити будеш?», « — Ага... Тико не про заблуду питатиму, а таточка мого рідного...»* [30, с. 10]; *Сказав, що просить скуштувати напою і плодів їхньої спільної батьківщини», «...що*

*отруїтися вона не боїться і обов'язково плодів **попробує***» [30, с. 125].
 Синоніми *мучити* — *питати* наділені автором особливим значенням та емоційним забарвленням. Для головного героя Івана, який прагне хоча б щось знати про батька, слово *питати* означає дістати інформацію про татуса, а для його матері, яка ображена на свого чоловіка, і слухати про нього не хоче. Вживає дієслово *мучити*, бо згадувати про Іванового батька їй несила.

Дослідження показує, що у словниковому складі твору Володимира Лиса переважають ідеографічні синоніми-прикметники, а за продуктивністю – синоніми, у значенні яких виділяється конкретна сторона, риса чи ознака явища, названого словом. Добір таких синонімів Володимир Лис проводить, орієнтуючись на смислову відмінність.

Другу групу синонімів, поширених у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера» становлять емоційно-експресивні. Ми зупиняємося саме на цьому терміні, хоча є й інші – понятійно-стилістичні та семантико-стилістичні.

У сучасній українській лінгвістичній літературі емоційно-експресивні синоніми розуміють як такі, що різняться емоційно-експресивним забарвленням, значенневими відтінками та семантичним обсягом [57, с. 11].

Розташувавши емоційно-експресивні синоніми в напрямку градації, виявляємо, що кожне наступне слово має додаткове емоційне забарвлення та виражає більшу міру ознаки й інтенсивності дії.

Таким чином, емоціональні синоніми в синонімічному ряді пов'язуються в складну систему, що диференціюється за експресією. Тому не можна досліджувати емоційно-експресивні синоніми, не зважаючи на проблеми мовленнєвої експресії.

Серед емоційно-експресивних автор використовує такі синоніми-іменники: *мама* — *мати*, *дрючок* — *ломачка*, *краска* — *фарба*, *шлунок* — *жолудок*, *таточко* — *батько*, *пес* — *псисько* — *псище*, *позорисько* — *ганьбище*, *плаття* — *сукня*, *алкан* — *п'яниця*. Ці зразки знаходимо у

творі: «**Мати** взагалі б, якби могла, книжки повикидала, вони їй нагадують про дурного батька», «Іван підвівся з колоди, на якій сидів і споглядав подвір'я, щоб іти до **мами**, та **мама** його випередила» [30, с. 8]; «Нарешті він добрався до Нюрчиної хати, де було загавкав її чорний **псисько...**», «**Пес** підійшов і ткнувся мордою в коліно», «**Псище** притулився до нього» [30, с. 21].

Синоніми-прикметники становлять незначну кількість серед емоційно-експресивних, наприклад: *вражений* — *ошелешений*, *інший* — *інакший*, *жахливий* — *моторошний* та знаходимо в таких реченнях:

« — Сі, сі, — забелькотів **вражений** чоловічок, що з невдахи миттєво перетворився на багача» [30, с. 54]; «Таумі трясла бідолашну **ошелешену** італійку, мов грушу» [30, с. 56].

Також Володимир Лис серед синонімів даної групи використав і дієслова, такі як: *кричати* — *заголосити*, *вгорів* — *вигорів*, *бити* — *лупити*, *цілувати* — *цьомнути*, *заплакати* — *зарюмсати*, *горіти* — *палахкотіти*, *завертітися* — *закрутитися*, *сміятися* — *хихотіти* та інші: « — Іване, — **кричить** мати, десь там, по другий бік хати» [30, с. 7]; «Іван, здається, **от-от заголосить**» [30, с. 10]. Слова *кричати* — *заголосити* відрізняються тим, що значення слова *кричати* є більш емоційно нейтральним на противагу його синоніму *заголосити*, якому властивий додатковий емоційний відтінок. Подібне простежуємо і у наступному прикладі: «А він того не витримає, з його хватить, що мама часом **б'є**», «... то ще чого доброго, почне його **бити**, як ото Линенчиха свого Петра **лупить**» [30, с. 44].

Нами досліджено 25 синонімічних пар, або 50 синонімів емоційно-експресивного типу. Автор вдало використовує як позитивно чи негативно забарвлені лексеми, так і нейтральні.

Уживаючи властиві художньому стилеві української мови синоніми, Володимир Лис не оминає і різностильових елементів, бо стверджує Л. Булаховський, що у розпорядженні тих, хто пише і

говорить конкретною мовою, синоніми створюють стилістичні паралелі, варіанти [3, с. 210]. Тому нерідко автор звертається до просторічних, розмовних слів. Зазвичай вони у тексті стоять поруч із книжними і їх відмінністю є лише стильова характеристика.

Таким чином, виділяємо у прозовій мові В. Лиса синоніми, пов'язані зі стильовою диференціацією лексики, з місцем слова у системі стилістики.

На думку Д. Шмельова, ці синоніми відрізняється й своєю сферою застосування та стилістичним забарвленням [57, с. 197].

Стилістичні синоніми становлять найнезначнішу кількість серед лексичних засобів, представлених у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера». Але різностильові елементи широко представлені синонімами-дієсловами, що не можна сказати про синоніми-іменники та синоніми-прислівники, які взагалі відсутні.

Розглянемо детальніше синоніми-дієслова: *лізти* — *витаругунитися* — *вилазити*, *вимітатися* — *здіміти*, *з'їсти* — *зжерти*, *випити* — *пійнути*, *бухикати* — *кашляти*, *отетеріти* — *заціпеніти*, *падати* — *гепнутися*, *дибцяти* — *брісти*, *муляти* — *бентежити* та інші. Наведені синонімічні пари є яскравим прикладом того, як Володимир Лис майстерно передає мову мешканців села Кукурічок. Лексеми цього типу переважно вжиті у негативному, сатиричному значенні. Більш яскраво вони зображені у мові персонажів, аніж у словах автора: «Довго вагався, **лізти** чи не **лізти**» [30, с. 45]; «І він вернувся й по драбині **витаругунився** на горище» [30, с. 13]; «Мусив Іван сідати і навіть трохи горілочку **випив**» [30, с. 66], «Мамо, мона і **пійнути** самогона» [30, с. 67].

Звернемо увагу на слово *йти*, до якого автор підібрав найбільшу кількість синонімів: *чалапати* — *подибцяти* — *плентатись* — *пошвендяти* — *пошкандибати*. Всі вони також ужиті у низькому стилі: «Але він соромився своєї сльозливості, тому затулився рукавом і

*подибцяв із двору», «Чалапай собі» [30, с. 13], «Іван **поплентався** далі, бо так і не зміг згадати» [30, с. 20]; «Він було спинявся, та таки **пошкандибав** далі» [30, с. 21], «Ну, звісно, де ти **швендяв**, зновика хати перераховував, позорисько кукурицьке» [30, с. 41].*

На противагу цьому виступає синонімічна пара *падати* — *гепнутися*, в якій лексема *падати* є зразком літературної мови: «На дорозі кілька раз **падав**», «Як **гепнувся** пізно ввечері, коли став до тями приходити, раптом подумав, що вставати йому не хочеться» [30, с. 99].

Отже, стилістичні синоніми становлять собою третю групу серед аналізованих та є додатковим джерелом для вираження оцінки явища, емоції, викликаних ним.

Наступну групу складають контекстуальні синоніми. У дослідженні ми користуємося саме цим терміном, під яким розуміємо слова, що наближаються за своїми значеннями і вступають в синонімічні зв'язки в межах контексту [28, с. 250]. Оскільки контекстуальні синоніми виявляються в певному контексті, то це явище належить до процесу мовлення. Аналіз такого типу значень має особливу цінність при розгляді художнього тексту.

Контекстуальні синоніми складають значну частину від усіх досліджуваних нами синонімів. Серед лексичних елементів цієї групи належне місце посідають синоніми-іменники, синоніми-прикметники та синоніми-дієслова.

Зупинимось детальніше на кожному із вище запропонованих.

Синоніми-дієслова представлені такими парами слів: *котити* — *текти*, *розкопати* — *віднайти* (*встановити*), *здригнутися* — *шарпнутися*, *осідати* — *опуститися*, *боятися* — *лякатися*, *бачити* — *узріти*, *осідати* — *опускатися* та інші: «...відомо, що їхні жінки, йдучи топтати виноград, нічого не вдягають під свої довгі барвисті спідниці й виноградини можуть **бачити** те, що недоступне **узріти** чоловікам...»

[30, с. 157]; « — **Не бійся**, ясна пані, явно улесливо сказав господар», « — **Не лякайся** і не уявляй собі бозна-чого» [30, с. 130].

Як зазначалося вище, серед контекстуальних виділяємо синоніми-прикметники: *головний* – *престижний*, *неординарний* – *феноменальний*, *пристойний* – *розкішний*, *шалопайський* – *розхристаний*, *великий* – *благородний*, *чарівний* – *блискучий* та інші: «*Матір, що жила невміло, неправедніш, грішним, шалопайським, розхристаним життям і померла за загадкових обставин*» [30, с. 84]; «*Але встановити, де твоє коріння, — велика, благородна і богоугодна справа*» [30, с. 129]. На перший погляд пару слів *велика* - *благородна* важко уявити синонімами, але у тексті автор надав цим словам одного значення, тобто добра, гідна справа, що без сумніву є контекстуальною синонімічною парою.

Не можна залишити поза увагою і синоніми-іменники: *для відомості* — *для ока*, *розіграш* — *витівка*, *облави* — *полювання*, *шарм* — *блиск*, *коріння* — *фундамент* та інші. У досліджуваному романі знаходимо такі цитати: «*Більше для відомості, для ока*» [30, с. 107]; «*Так, коріння, фундамент у них, можна сказати, спільні*» [30, с. 130].

Проведений аналіз доводить, що творові Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера» властива висока концентрація синонімічних лексичних засобів.

2.2. Антоніми як стилістичний засіб мовотворчості у романі Володимира Лиса

Як зазначається в «Енциклопедії української мови»: «Антоніми – це слова (переважно однієї частини мови) чи їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежними

значеннями. Антонімія найповніше і найвиразніше виявляється в лексиці» [54, с. 27].

Антоніми утворюють групу слів, що складається з двох лексичних одиниць, на відміну від синонімів або омонімів, що групуються рядами.

В. Винник, В. Горобець, В. Карпова зазначають, що антонімічні відношення між словами найчастіше виявляються тоді, коли вказують на якість (*білий — чорний, швидкий — повільний, рідкий — густий*), кількість (*багато — мало*), простір (*вперед — назад, північ — південь*), час (*зима — літо, день — ніч*); дію (*говорити — мовчати*), стан (*стояти — лежати, війна — мир*), почуття (*любов — ненависть*), стосунки між людьми (*друг — ворог*) [18, с. 158].

В антонімічні відношення вступають не всі слова нашої мови. Не входять в антонімічні зв'язки лексеми, які позначають конкретні поняття. Це зумовлюється тим, що слова з певним значенням називають поняття, що не мають прямих відповідників.

Слова, не пов'язані з якісною або кількісною оцінкою явищ, із нетотожними протистояннями, не мають антонімів, тому не можемо вважати антонімічними поняття, пов'язані з розрізненням чоловічої та жіночої статі [58, с. 176]. Проте О. Пономарів зазначив, що такі слова можна протиставляти, тобто вважати антонімами, бо вони знайшли своє вираження в іменниках жіночого та чоловічого роду. Лінгвіст заперечує належність до антонімів слів з конкретним значенням, бо вони називають поняття, які не мають прямих відповідників [41, с. 48].

Загальноприйнято розглядати такі лінгвістичні критерії виділення слів-антонімів:

1. Лексико-семантичні:

а) семантична спільність, яка виявляється в тому, що антоніми виражають одне й те саме родові поняття, характеризують явище одного плану;

б) наявність протилежної семантики.

2. Граматичні: повний або частковий збіг валентності слів-антонімів.

3. Функціональні: регулярне протиставлення в мові та мовленні. [24, с. 13-15].

М. Плющ зазначає, що за допомогою антонімів можна яскравіше й експресивніше передавати думки. Вони дають змогу на основі контрастів характеризувати предмети або явища [48, с. 125].

У творі В. Лиса «Іван і Чорна Пантера» ми виявили широке використання градуальних антонімів та антонімів-контратипів, які виконують важливі образні, художньо-естетичні, структурно-композиційні та ідейні функції.

Антоніми, що виражають градуальну протилежність характеризуються об'єднанням слів, які не виражають спрямованість ознаки або дії, проте виявляють опозиційну градуальність. Під градуальними опозиціями визначаємо, як уважав М. Трубецький, такі опозиції, частини яких характеризуються різною градацією певної ознаки [53, с. 83].

Аналізований клас антонімів у творі Володимира Лиса представлений предусім якісними прикметниками, іменниками та дієсловами.

Розглянемо приклади градуальних антонімів-дієслів: *замокнути – спитати, починати – збиватися, кидати – лишатися, драгувати – подобатись, злітати – падати, присідати – підводиться, іти – вертатися, розчинятися – вигулькувати*. Наведені зразки знаходимо у таких реченнях: «Вона раптом подумала, що гріх його **кидати**» «Вирішила **лишитися** в селі хоча б на рік» [30, с. 138]; «... **зникає** із міста і наче розчиняється у воді», «Аж доки не **вигулькує** у майже двадцять років на нью-йоркському под'юмі» [30, с. 24].

Також серед градуальних антонімів присутні як іменники, так і прикметники, але у меншій кількості: *мільярдери – бідняки, невдаха –*

багач, можливий – неможливий, радісний – важкий, головний – *побічний*, велика – менша: « ... нею захоплювалися й **мільярдери**, й **бідняки** в африканських чи латиноамериканських містах...» [30, с. 228]; «...він відразу поставив її на подіум не в **побічному** чи пробному показі, а в **головному**» [30, с. 24].

До класу антонімів-контратипів відносимо антоніми, що виражають протилежну спрямованість ознак, дій та властивостей і представляють протилежну векторність [37, с. 30]. Антоніми цього класу позначають дві протилежно направлені дії, де споріднена ознака реалізується як протилежна спрямованість.

Ознайомившись із мовознавчою літературою бачимо, що найбільш широко цей клас антонімів представлений дієсловами. Крім дієслів та системи їх форм, до нього включаємо прикметники та іменники з дієслівними коренями, деякі прийменники. Значення протилежності виражається і кореневими, й афіксальними морфемами.

Проведене дослідження переконує, що переважна більшість антонімів-контратипів у Володимира Лиса представлена дієсловами або їх формами, а ось кількість антонімів-іменників – незначна.

Наведемо приклади антонімів-дієслів, використаних у романі: *починати – спиняти, засинати – прокидатись, шепотіти – кричати, викинути – зберігати, працювати – звільнятися, заплющувати – розплющувати, йти – спинятися, прокидатися – зачинати, мовчати – балакати, падати – вставати, дибцяти – спинятися, розпочинатися – завершуватися, пропонувати – відмовлятися*. Наведені зразки знаходимо у таких рядках: « – *Мамо, мені страшно, справді страшно, – прошептала Таумі*» [30, с. 244]; « – *Ні, ні, ні! – кричить* вона й хапає черепа» [30, с. 245]; « — *Чого ти мовчиш, Іване? — спитала мама*», « – *Лучче вже про щось балакай*» [30, с. 45].

Для підсилення емоційного впливу на читача або динамізму,

Володимир Лис нерідко вживає певну антонімічну пару в одному реченні: «*Він було спинився, та таки пошкандибав далі*» [30, с. 21]; «*Заплющував Іван очі і розплющував*» [30, с. 21].

Як уже зазначалося, векторні антоніми-іменники, антоніми-прикметники та антоніми-прислівники складають незначну кількість у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера». Ми дослідили такі: *сумно – радісно, маленький – великий, уві сні – наяву*. Далі бачимо як автор їх використав у тексті: «... бо вона себе знає, як побачить — все життя мучитимуть кошмари, *уві сні і наяву*» [30, с. 234]; «... бо тато *маленький, маленький, як пташка, мо', як крілик, а я великий і здоровий...*» [30, с. 96].

2.3. Характеристика просторічної лексики у романі «Іван і Чорна Пантера»

Специфіка мови художніх творів виявляється в яскравій індивідуальності та неповторності мови кожного письменника, в єдності естетичної та комунікативної функцій тексту, в багатоаспектному використанні елементів різного стилістичного забарвлення [23, с. 12]. Але, вдаючись до лексико-фразеологічних чи морфолого-синтаксичних засобів народної мови, використовуючи говірки, просторічно-жаргонні елементи, автор повинен орієнтуватися на норми літератури [41, с. 16].

Виразність мови Володимира Лиса зумовлена саме правильним, продуманим співвідношенням елементів розмовного мовлення та літературної мови. Письменник послуговується просторічною лексикою, саме вона надає мовленню літературного твору народного колориту, збагачує його, стає важливим засобом реалістичного зображення побуту. Як зазначає А. Коваль, такі слова вражають своєю свіжістю, експресією, влучністю, чітко вираженою оцінкою того чи того явища (найчастіше

негативного) [22, с. 57]. Просторіччя, потрапивши до контексту, підпорядковується художньому задуму автора, стає невіддільною частиною усієї образної системи та композиції твору.

Переважає більшість мовознавців вважають, що просторічна лексика знаходиться поза нормами літератури, але перебуває в активному вжитку в побутовому мовленні та, звичайно, в художній літературі як невід'ємний засіб характеристики зображуваному.

[6, с. 227-228].

Елементи просторічної лексики залишаються зниженими засобами вираження в стилістичному відношенні, хоча вони не позбавлені виразності та образності. Цю тезу підтримує О. Медвідь, зазначаючи, що чіткої межі між розмовною лексикою і просторіччям немає, тому воно окремими елементами здатне проникати в розмовну і літературну мову [34, с. 332].

Р. Бесага зауважує, що просторіччя – це одиниці лексики, які не є проявом літературної мови безпосередньо (вони є стилістично маркованими), проте не можна ототожнювати їх з діалектними одиницями, бо вони не проявляються, як діалектні явища, не належачи до жодного з наріч української мови [2, с. 168].

І. Гладіна наголошує на тому, що просторіччя характерні для розмовно-побутової мови, бо мають нотки грубості, зневажливості та фамільярності [8, с. 11]. На думку дослідниці, використання такої лексики зумовлене тим, щоб правдиво зобразити життя персонажів, їхню поведінку та ставлення до інших.

О. Пономарів до просторіччя відносить:

- слова, перекручені з погляду лексичних норм;
- слова з різко зниженим експресивним забарвленням;
- невмотивовані росіянізми;
- вульгаризми [41, с. 106–107].

В. Русанівській серед просторіччя виділяє:

- росіянізми;
- перекручені і недоречно вжиті слова та вирази;
- літературні, але знижені слова;
- прийняті в народній мові сполуки;
- оцінну лексику;
- фразеологію [44, с. 42–43].

М. Жовтобрюх вважає, що саме для простої розмовної мови характерні просторічні слова. За своїм значенням вони різноманітні: частині з них властивий відтінок фамільярно-розмовний чи згрубілий, а вульгаризми та лайливі слова дослідник відносить до оцінної лексики [16, с. 68].

Р. Бесага також констатує, що джерелом поповнення просторічної лексики є жаргонізми та арготизми, їх значення стають загальновідомими, більшість із них навіть фіксується у «Словнику української мови» [2, с. 166]. Р. Бесага виділяє такі тематичні групи просторічної лексики: арготизми та жаргонізми; слова, що характеризують людину або істоту за її візуальними рисами; акцентні просторіччя; слова, що утворилися за аналогією певних словоформ; слова із відмінністю у відношенні до літературної мови у наборі флексій [2, с. 165–168].

Отже, використання просторічної лексики в художній літературі зумовлено багатьма аспектами експресії та художності. Функційна роль просторіччя багатогранна: воно несе в собі ненормативну лексику, новизну та емоційну забарвленість.

У романі «Іван і Чорна Пантера» Володимир Лис найчастіше послуговується просторіччями зі *зниженим експресивним забарвленням*, що характеризують людей чи дії: *зновта – знову, подибцяв – пішов, цьомкнуть – поцілують, вчилка – учитель, гамериканська мова – американська мова, жолудок – шлунок, поболоє – болить* та інші: «Ну,

звісно, де ти швендяв, **зновта** хати перераховував, **позорисько** кукуріцьке» [30, с. 10]; «Навчіть мене **гамериканської мови**» [30, с. 85].

Трапляються у мові автора і *перекручені, неправильні вирази* з погляду чинної норми літератури: «Іван **такечки** й сказав: піду, мамо, в **Заточинці**» [30, с. 96]; «Добре знав – **тре оббігати не менше, ніж три рази, тогді вроки, наважденіє зійдуть**» [30, с. 56].

Широко та вміло автор використовує і *невмотивовані росіянізми*, характерні для побутового мовлення волинян: *полічить* – *полікувати*, *здіваетесь* – *знуцається*, *наважденіє* – *знадження (наслання)*, *щитається* – *рахується (вважається)*, *захотел* – *захотів*, *отець* – *батько*, *умірает* – *помирає*: «– Я же Лійочку вчу, ще й тебе, **придурка**, колись **полічить**, як надумаєш **скапаритися**» [30, с. 10]; «– А, **холерники** малі, що ж ви **здіваетесь над людиною**» [30, с. 23].

Як бачимо з прикладів, просторічною лексикою автор користується тоді, коли вживається невластива пряма мова, що дозволяє поєднувати мову письменника з мовою героїв твору, висловлюватися безпосередньо; при характеристиці персонажів, що додає їм колориту і створює в тексті гармонію із мовою головних та другорядних героїв. Також просторіччя проявляються тоді, коли роздуми персонажа переплітаються з авторськими роздумами, що й утворює своєрідне тло для ситуацій і картин, створених Володимиром Лисом за допомогою діалогічного мовлення.

До просторічної лексики, як зазначалося вище, належать слова, які звуковою будовою не співвідносяться з нормою літератури, тобто загальноновживані слова, співвіднесені фонетично. Зачувши іншомовне слово, люди вимовляли його так, як зрозуміли аналогічно до вже відомого поняття. Зображення такого явища у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера» створювало водночас і комічність подій, і відображало побут села Кукурічок. Лише в мові головного героя ми натрапляємо на низку яскравих зразків: «Нащо мені **таке наважденіє** в цьому житті?» [30, с. 46];

« – *Бо мама бояться, що я стану **анкоголіком***» [30, с. 52].

З мови інших персонажів бачимо не менш яскраві зразки просторіч цієї групи, особливо звертаємо увагу на розмову матері Івана: « – *Ідоле **окаянний**, чого ти **стовбичиш**, як те **опудало?***» [30, с. 8]; « – *Ну не **гаспид** же **окаянний**, ну не **одоробло** ж **ахтиянське...***» [30, с. 9].

У мові роману Володимира Лиса бачимо зразки слів з різко зниженим експресивним забарвленням. Завдяки такому прийому автор наближує дію роману до реальності. Використовує письменник у діалогах назви істот для характеристики персонажами одне одного: «*Що вона тобі сказала, ця **видра?***» [30, с. 84]; «*Чим проти цього **бугая?***» [30, с. 72].

Різко зниженого забарвлення набувають у романі й деякі іменники. Ми погоджуємося з думкою Д. Ганича та І. Олійника, що в організованому контексті ці слова втрачають стилістичну нейтральність і набувають нового згрубілого лексичного значення [6, с. 126]. Наприклад, зневажливе відношення до людей передається шляхом уживання в тексті таких іменників як *одоробло*, *злodyга*, *опудало*, *підстилка*, *цяця*, *селюк* та інші: «*Бач, вона благородна **цяця***» [30, с. 83]; « – *Гаспид **окаянний**, **злodyга** **триклятий**, – лається мама, завваживши, що збережень поменшало на **п'ятірку** чи **десятку***» [30, с. 26].

Варто виділити ще й вульгаризми серед наявного у романі розмаїття просторічних лексем. Яскрава оцінність та експресивність вульгаризмів у мові прози Володимира Лиса стають засобом вираження різнобарвних емоцій і психологічних станів персонажів, розкриття їх відношення до інших дійових осіб, мовної характеристики головних та другорядних героїв.

У процесі дослідження ми виявили значну кількість вульгаризмів на позначення частин тіла та людських органів. Одним із яскравих прикладів є лексико-семантичне поле слова *сідниці*. Воно включає в себе просторічні лексеми: *гузниця*, *дупа*, *дуця*, *душиця*: «*У губи, в шию... А*

схотіла б, то і в гузнию...» [30, с. 22]; *«Хоч Зінка твоя – файна жінка. І дупцю чималеньку викохала»* [30, с. 184]. Нами засвідчено серед лексем аналізованої групи іменники зі згрубілими суфіксами **-иськ-**, **-ищ-**: *ручища, лапища, очища, плечиська, язичисько* тощо. В роман Володимир Лис вводить їх для колоритної характеристики зовнішності, а інколи й для визначення індивідуальних рис персонажів: *«Варочка їхня, зі штирирма очима, що по кутках зернята визбирують. І язичисько, як помело»* [30, с. 193] або *«Ха, сморчок. Плечиська – во. Руки, як два городники»* [30, с. 193].

Знаходимо у романі й достатню кількість іменників на позначення зневажливої характеристики жінки: *лярвисько, зараза, лярва, курва, сука*, наприклад: *« – Я тобі дам підмогу, стерво, — гаркнув Ростик»* [30, с. 145]; *« ... то панічно боялася, аби її не покинув з трьома дітьми і не пішов жити з цією лярвою»* [30, с. 87].

У складі просторічної вульгарної лексики виокремлюються грубі лайливі слова-інвективи. Такі слова доречно використані автором при змалюванні сутичок між героями та під час розмови Івана зі своєю матір'ю. Цікавою є ситуація, в якій продавець заступився за Івана, коли той прийшов по вино для батька: *« — Сука, — сказав Руський. – Розмазати би тебе по этой стенке, да жалко. Ладно, живі та приході мозгі свої последние пропівають. Эта месьть получише твоєй розбітой харі»* [30, с. 91].

Отже, як бачимо, у своєму романі «Іван і Чорна Пантера» Володимир Лис послуговується широким спектром використання просторічної лексики.

Висновки до другого розділу

Розглянувши лексичні особливості роману В. Лиса «Іван і Чорна Пантера», підсумовуємо, що автор використовує всі типи синонімів:

ідеографічні, стилістичні, контекстуальні й емоційно-експресивні. Найчисельнішими у творі Володимира Лиса є синоніми ідеографічні.

Проаналізувавши антоніми у творі Володимира Лиса «Іван і Чорна пантера», бачимо, що найбільшою частотністю характеризуються антоніми-діслова. Автор використовує їх для уникнення тавтології, умилозвучення мови твору і для того, щоб підкреслити особливі деталі, на які слід звернути окрему увагу.

У романі фіксуємо різні тематичні групи просторічної лексики, яка виконує характеристично-номінативну функцію, або несе певне експресивно-стилістичне навантаження. Не уникає автор і лайливих одиниць, що містять у собі вказівку на емоційний стан того, хто говорить. Подібні вульгаризми використовуються автором в міру напруження подій у романі. Вони допомагають сформуванню читачеві характеристику і думку про різних героїв твору. Деякі стилістично навантажені слова у мові роману застосовуються автором з метою відображення малоосвіченості, обмеженості та «темноти» селянського населення.

РОЗДІЛ 3

ТРОПИ ЯК ЕСТЕТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ РОМАНІВ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА» ТА «ІВАН І ЧОРНА ПАНТЕРА»

3.1. Метафори як мовний засіб створення образності

Мова будь-якого літературного твору сповнена різноманітними засобами художньої виразності, що дають змогу не лише глибше розкрити зміст висловлювання, наділити його певними смисловими відтінками, а й передати емоційні враження автора. Саме для увиразнення мови в текстах використовуються тропи.

Поняття «троп» часто вживають і в літературознавстві, і в мовознавстві, але, оскільки ці галузі спираються на різні характеристики, трактування терміна та його складників не можуть бути тотожними.

Метафора – троп, побудований на базі використання слів та виразів у переносному значенні [47, с. 328].

В енциклопедії української мови за редакцією О. Тараненка знаходимо таке визначення: «Метафора – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [54, с. 334].

Автори «Літературознавчого словника-довідника» говорять, що метафора – троп поетичного мовлення. В ній певні слова та словосполучення розкривають суть одних явищ та предметів через інші за контрастністю або схожістю [29, с.444].

Нині в лінгвостилістиці відома низка типологій метафор:

1) за морфологічним виявом головного компонента: іменникові, прикметникові, дієслівні (Л. Андрієнко, М. Варламов, Г. Гасанова, І. Нечитайло та ін.);

2) за структурою: прості (однокомпонентні), складні (багатокомпонентні) (Н. Арутюнова, Н. Варич, Є. Ільїна, Л. Кноріна, Л. Кравець, В. Миргородська, М. Старцева, В. Чембай);

3) за функцією: загадка, номінація, порівняння, протиставлення, базисна метафора, приписування властивостей, відкриття (Н. Арутюнова, О. Балабан, А. Вежбицька, В. Петров, І. Степанченко);

4) за належністю до систем мови і мовлення: узуальні й авторські (В. Вовк, В. Гак, Т. Гончарова, Н. Кожевникова, В. Телія, А. Шамота);

5) за семантикою: антропометафори, зоометафори, ботанометафори, метафори-опредмечування ознак, метафори-синестезії (Б. Болквадзе, О. Вербицька, Т. Єщенко, А. Купіна, Л. Макаренко, О. Некрасова, О. Потебня, О. Тимченко, О. Тищенко, А. Ткаченко);

6) за належністю головного компонента метафори до певної лексико-тематичної групи (О. Поцибіна, О. Яковенко) [14].

У сучасній лінгвістиці популярними є класифікації метафор за належністю слова, що позначає донорську зону метафори, до певної семантичної групи. На основі цього визначають такі метафори:

1) антропоморфну – моделює навколишній світ за подібністю до людини;

2) природоморфну – моделює світ, людину, різні сфери її діяльності за подібністю до живої і неживої природи. До цього типу належать зооморфна метафора – моделює дійсність за подібністю тварин; фітоморфна – моделює дійсність за аналогією до рослин; ландшафтна – моделює дійсність за аналогією до елементів певної місцевості;

3) соціоморфну – моделює світ за подібністю до різних сфер соціальної діяльності людини;

4) артефактну – моделює світ за подібністю до артефактів (предметів, створених людиною);

5) синкретичну – побудована на основі асоціації когнітивних структур, пов'язаних із різними чуттєвими сферами людини [26, с. 38–39].

Щодо морфологічного принципу поділу метафор, то М. Блек виділяє іменникову, прикметникову і дієслівну метафори [51, с. 138]. Іменники використовуються в основному для називання предметної дійсності.

Тому іменникова метафора – це метафора-номінація, що переважно має емоційно-оцінне навантаження, визначальну роль у процесі метафоризації відіграють ознаки предмета чи явища, назва якого набуває переносного значення, конотації, що супроводжують слово-оболонку.

Прикметникова метафора – це метафора-характеристика, вона поєднує функції номінації та дескрипції з акцентом на дескриптивності метафоричного вислову.

Дієслівна метафора є найцікавішою стилістичною фігурою, що базується на транспозиції. За допомогою дієслова виражається активна ознака предмета. Метафоричний потенціал дієслова дуже великий і має важливе значення для метафорики взагалі, оскільки будь-яке дієслово визначає інформацію про динамічність розвитку явища, процесуальність, змінність та діяльність [51, с. 153-172].

Метафори, зафіксовані в аналізованих романах Володимира Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера», формуються на основі семантичного розширення обсягу слів, який розгалужується та збагачується з розвитком знань про навколишній світ і нас самих у ньому.

Досліджувані романи Володимира Лиса характеризуються багатством тропів, зокрема метафор, що створюють виразний ефект

неповторності художнього слова. Завдяки метафоричності можемо яскраво та глибоко зрозуміти красу слова у тексті, а автор досягає ефектів образності, експресивності, емоційної довершеності.

Для аналізу метафоричних утворень у романах Володимира Лиса ми застосували морфологічний підхід класифікації метафор, який базується на відношенні базових метафор до певної частини мови, і виділили дієслівні, іменні та комбіновані.

У нашому дослідженні ми послуговувалися класифікацією метафор за граматичним вираженням Л. Мацько. Дослідниця виділяє такі типи: субстантивні, атрибутивні, дієслівні, комбіновані [47].

1. Субстантивні поділяються на кілька видів: одночленні, двочленні та тричленні іменникові метафори.

У загальномовних одночленних іменникових метафорах образність стерлася, при цьому залишилось лише переносне значення: *ручка, головка, вічко* (у дверях), *зубки, лапка, вікно* (між уроками), *пара* (дві години занять). За походженням це двочленні метафори (*ручка дверей*), але в процесі згасання образності відпала й потреба в побутовому мовленні іменувати другий член метафори. До цього можна віднести метафори, що стали науковими термінами, проте в романі Володимира Лиса «Століття Якова» подібних метафор не виявлено.

Дwochленні іменникові метафори в лінгвістиці прийнято називати генітивними конструкціями, бо другий член їх виражений формою родового відмінка: «*Рай, який змінився **пеклом розлуки***» [31, с. 120]; «*Потягли до роззявленої, червоної вогняної **пащечки печі***» [31, с. 159]. Завдяки вдалим та лаконічним метафорам авторові вдається передати емоційно напружений стан героя та змалювати важкі життєві обставини, в яких він опинився.

У тричленних іменникових метафорах образність виникає на нанизуванні лексем: «*Він дивився на **ситу морду в мундирі...***» [31, с. 49]; «*Мандрівка до раю, сказала вона*» [31, с. 81]. На

відміну від одночленних і двочленних метафор, тричленні слугують для більш широкої характеристики описуваного, адже семантично вони більш наповнені.

На відміну від попереднього твору, у романі «Іван і Чорна Пантера» використано незначну кількість іменних метафор, до яких відносимо іменникові та прикметникові. Перші виконують номінативну, образну та експресивно-оцінну, концептуальну функцію, що ґрунтується на здатності утворювати нові концепти на основі сформованих понять. Яскравий приклад такого вживання ми спостерігаємо в реченнях: «*От-от окрасить білої булки, чи то ромашка велика – на небо викотиться*» [30, с. 103]; «*Під конвоєм матері йде додому*» [30, с. 52].

2. Атрибутивні метафори мають дві основні граматичні форми вираження – прикметник і дієприкметник. Атрибутивні метафори називають ще метафоричними епітетами. Серед метафор, виражених прикметниками, аналізованих у романі «Століття Якова» ми виділили такі: «*Злі язики мовили...*» [31, с. 117]; «*– То що хце ясна пані? – вже з теплою ноткою в голосі считав капітан*» [31, с. 155].

Метафори, виражені дієприкметниками: «*З очима, ненавистю поїденими*» [31, с. 152]; «*Вони (солтади) розчинені в повітрі і все ж є*» [31, с. 75].

За допомогою прикметника виражається пасивна ознака предмета чи явища. Таких метафор-характеристик у творі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера» зовсім небагато: «*Десь угорі над Іваном плив хитрий місяць*» [30, с. 61]; «*Її холодний погляд відчув на собі кожен представник тамтешньої пафосної зустрічі*» [30, с. 78].

3. Дієслівними метафорами називають такі, у яких один член (другий) виражений дієсловом із переносним значенням. Однак треба пам'ятати, що переносність значення сприймається тільки на рівні його сполучуваності з іменником (першим членом метафори). У нашому дослідженні ми виділили прості та розгорнуті дієслівні метафори.

До простих відносимо: «*За вікнами ще тільки ледь-ледь просіюється світанок*» [31, с. 68]. «*Огортає їх обох вечір*» [31, с. 71]. У метафорах, використаних у романі «Століття Якова» Володимира Лиса, абстрактні явища набувають рис, властивих лише живим істотам, зокрема: «*До голови Якову проситься якась згадка*» [31, с. 11]; «*Всередині Якова ворухнувся страх*» [31, с. 83].

Метафори письменника образні, увиразнюють психологічний стан героїв, характеризують їх вчинки та світовідчуття: «*І він таки пішов, і ловив на собі насторожені погляди Федота й Федотихи, Улянчиного брата й самої Улянки*» [31, с. 38]; «*Але все село гуде про твій, хлопче, вар'ятський здерубок*» [31, с. 50].

У романі «Століття Якова» наявні *стерті дієслівні метафори*, у яких уже втрачені новизна, несподіваність асоціативного зв'язку між віддаленими предметами, їх уживають усі мовці, не відчуваючи фігуральності, відхилення: «*І тут до його голови приходять інша думка – він живе того, що мусить діждатися письма од тої дівчини, дівки окаяної, що забула про нього*» [31, с. 12]. Проте іменник *думка* у поєднанні з дієсловами *народжуватися* і *згасати* утворює оригінальну метафору: «*Що робити?» – думка народилася і згасла*» [31, с. 31].

Текст роману «Століття Якова» настільки насичений метафорами, що вони можуть утворювати ряди однорідних членів речення, зокрема однорідних присудків: «*Десь там, на сході ледь-ледь сіріло, готувався пробудитися, зайнятися невільний день*» [31, с. 38]; «*Лють у ньому – всередині, що спалювала нутро й начеб назовні, – то народжувалася, то гасла*» [31, с. 46]. Ми бачимо, що автор не просто добирає влучну метафору, а розширює, уточнює та збагачує її, посилюючи експресивність та образність висловлених думок.

Дієслівні метафори увиразнюються автором за допомогою іменника *очі*, що є провідним та часто вживаним у романі: «*У темряві світилися Улянчині очі*» [31, с. 30]; «*Ті очі його пропекли й закричали*»

[31, с. 49]. Очі – відзеркалення людської душі, яскравий виразник характеру особистості. У авторській інтерпретації метафори з іменником очі виступають неоднозначними, набуваючи як позитивного, так і негативного значення.

Не менш продуктивними є метафори з іменником слова: *«Його слова про любов до Улянки відлітали кудись за вітром, що наче блукалець-гуляка забіг цієї миті до саду»* [31, с. 30]; *«Благословлеємо, бажаємо щісця, здоровля й діточок на щісця», – слова зашелестіли у вухах, а тоді зазміїлися перед ним...»* [31, с. 40]. Основним компонентом таких метафор є дієслова на позначення динаміки та руху, що характеризують подолання словами дистанції між адресантом та адресатом.

Відчуттям туги та тривоги наділяє метафори іменник душа: *«Душа болить...»* [31, с. 71]; *«Вона зирнула й пропекла душу»* [31, с. 42].

У художньому просторі роману «Століття Якова» досить яскраво виступають *розгорнуті дієслівні метафори*: *«Гостре відчуття ненависті пронизало Якова»* [31, с. 30]; *«Петро спробував був засміятися, але Федотиха обірвала той сміх...»* [31, с. 34]. Оскільки метафора виражається кількома лексемами і виступає виразником семантичного наповнення речення, то вона деталізує та поширює раніше створений образ.

Помітне місце в романі автор відводить природі: *«Місяць засоромився дивитися на двох побитих парубків»* [31, с. 35]; *«На галявинку кидав білі косі відблиски місяць»* [31, с. 33].

Іноді метафора може виражатися цілим підрядним реченням: *«Тільки коли прокидався в холодній порожній хаті – од приморозку, од страху й болю, що сидів у його душі, йшов надвір і тулився до коня»* [31, с. 43].

Метафора з компонентом **спомин** допомагає відчути та зрозуміти настрій персонажів, які переживають душевні страждання: *«Спомини,*

які **вривалися посеред білого дня й могли збудити посеред ночі**» [31, с. 62].

Так само найбільшу групу метафоричних конструкцій у романі «Іван і Чорна Пантера» складають дієслівні метафори: «**Місяць просіювався крізь вікно і робив ходу блідо-жовтою**» [30, с. 71]; «**Сміх з вуст інших, здавалося, здавлював йому горло, давив груди**» [30, с. 40].

Дієслівні метафори у вищезгаданому романі поділяємо на позначення конкретних та абстрактних речей.

Серед зображальних засобів, що позначають конкретні речі, виокремлюємо: «**Ліс відразу обійняв і пригорнув двох, що вбігли в його затінок, міцно зачеплені худючими руками**» [30, с. 61]; «**Десь угорі пливли хмари**» [30, с. 63].

Дієслівні метафори на позначення абстрактних понять: «**Небо дивилося на нього великим і блакитним незримим оком**» [30, с. 63]; «**Коли на маму напала гикавка, Іван то добре знав, пити їй більше не можна і пора йти додому**» [30, с. 67].

Подані метафори несуть важливу функцію, адже дієслово передає інформацію про динамічний розвиток явища, процесуальність, змінність, діяльність. Особливу експресію дієслівних метафор пояснюємо багатством і багатозначністю семантичної структури дієслова.

4. Сучасна українська література характеризується високим ступенем метафоричності художньої мови, наявністю розгорнених багаточленних *комбінованих метафоричних структур*, у яких поєднуються атрибутивні й субстантивні, субстантивні й дієслівні, атрибутивні, субстантивні й дієслівні метафори. Наведемо приклади з роману Володимира Лиса «Століття Якова»: «**І той маленький росточок вже пустив коріння в його серці**» [31, с. 33]; «**Серпень з вереснем тискають один одному правиці...**» [31, с. 71]. Функція вжитих метафоричних сполук полягає одночасно в образній номінації, посиленні психологізму та емоційно-експресивного забарвлення.

Велике значення у змалюванні певних явищ та подій мають комбіновані метафори, вжиті у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера». У них багаточленна структура поєднує в собі метафори іменникові й дієслівні. Володимир Лис у цьому творі приділяє таким мовним засобам незначну увагу: «*От-от окрасць білої булки, чи то ромашка велика – на небо викотиться*» [30, с. 103]; «*Татові очі світились по-особливому*» [30, с. 93].

Класифікація метафор за морфологічними ознаками дає змогу проаналізувати, як впливає на реалізацію задуму автора вибір певної частини мови для метафоричного перенесення. Іменник утворює номінацію з яскравою оцінкою та експресією; прикметник пом'якшує її; дієслово вказує на дію та процесуальність.

3.2. Порівняння як стилістичний засіб художньої виразності

Досліджуючи теоретичний матеріал, звертаємось до праць О. Селіванової, в яких зазначається, що порівняння – фігура стилістична, представлена різними конструкціями синтаксису, що відображають поєднання двох явищ, предметів, ознак або ситуацій на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогій між ними [45, с. 475].

Порівняння – фігури тропеїчні, в яких мовне зображення особи, предмета, явища або дії передається через характерні ознаки, що є властивими для інших [47, с. 359].

Залежно від функцій порівняння поділяються на логічні (зіставлення предметів одного класу) та образні (зіставлення предметів різних класів на основі спільної ознаки) [27, с. 48].

У порівнянні розрізняють суб'єкт, об'єкт і ознаку порівняння, за якою один предмет порівнюється з іншим. Ознака може визначатися за

формою, кольором, розміром, запахом, відчуттям, якістю, властивістю тощо.

О. Галич виділяє:

1. Прості порівняння, в якому порівнювані предмети зіставляються за однією або кількома однорідними ознаками, утворюються за допомогою:

1.1. Сполучників *як, мов, немов, ніби, наче, нібито, начебто, гейби, буцім;*

1.2. Безсполучниково:

1.2.1. За допомогою предиката: *подібний, нагадує, схожий, скидається;*

1.2.2. Формою орудного відмінка;

1.2.3. Опусканням сполучника;

2. Розгорнені (поширені) порівняння – це такі, у яких порівнювані предмети зіставляються за кількома ознаками;

3. Заперечувальні порівняння побудовані не на зіставленні, а на протиставленні предметів або явищ;

4. Порівняння-запитання – це такий вид порівняння, коли порівнюючий образ ставиться у формі запитання [5].

Незалежно від того, чи сприяє порівняння створенню яскравішого образу персонажа, чи підкреслює ту чи ту думку, воно передусім - не тільки основний засіб розкриття сутності явища, а й засіб репрезентації ставлення до нього автора твору. Вибір порівняння завжди пов'язаний з характером авторської оцінки того, що зображено. Лінгвісти погоджуються з тим, що порівняння має модальність, воно не є нейтральним, тобто у ньому передається авторське ставлення до того, що зображується [35].

Порівняння – це явище, покладене в основу багатьох образних засобів мовлення. Воно синкретичне, оскільки перебуває на межі між тропеїчними і нетропеїчними стилістичними прийомами й виконує дві

основні стилістичні функції – пізнання (когнітивну) та впливу (прагматичну) [39].

В основу нашого дослідження ми поклали морфологічну класифікацію Л. Мацько [47]. Порівняння може мати таке граматичне вираження:

1. Порівняльний зворот зі сполучниками: *як, мовби, немов, мов, наче та ніби.*

Найбільш продуктивним у романі Володимира Лиса «Століття Якова» є сполучник **як**. Розрізняємо поширений і непоширений порівняльні звороти, до останніх відносимо такі приклади: «*Вечір був волохатим, як звір*» [31, с. 75]; «*... він уже не наздожене цюю холодною, як смерть, залізяку*» [31, с. 86].

Автор широко використовує в романі образні порівняння для змалювання зовнішності героїв, тваринного світу та предметів: «*І він купає того коня, гарного, як чорт, пряде вухами, оком косує, кралець*» [31, с. 69].

Порівняльний поширений зворот надає порівнянням більшої емоційності та експресивності. Авторіві вдається проникнути у саму суть описуваного і відкрити нові грані: «*Він примощується на лавку, напіврозсохлу, як і він сам*» [31, с. 71]; «*Відрізати себе, як скибку од родини...*» [31, с. 28].

Часто матеріалом для порівняння стає світ природи: «*Бо вона, ця дівка, як наполохана пташка, що звідкілясь прилетіла налякана...*» [31, с. 71]; «*Прекрасна Зося з розпуценим, чорним, як вороняче крило, волоссям*» [31, с. 77].

Найбільшу групу у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера» становлять поєднані за допомогою сполучників порівняльні звороти. Найчастіше вживає автор сполучник **як**: «*Воно як реп'ях, що пізнього літа чи ранньої осені неодмінно вчепиться на штани, куди б ти не пішов*» [30, с. 9]; «*Хапав повітря, як викинута на берег риба*» [30, с. 40].

Серед порівнянь, що з'єднані сполучником як, у романі «Іван і Чорна Пантера» ми виділили прості та розгорнені. У непоширених порівняльних зворотах додатковий предмет характеризується двома-трьома словами: «*Чого ж ти, як заць, посеред поля його покинув?*» [30, с. 68].

Поширені порівняння - це такі, у яких додатковий предмет характеризується досить докладно. Зазначений вид порівнянь трапляється у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера» рідко. Фіксуємо поодинокі приклади таких порівнянь, поєднаних сполучником як: «*Ханав повітря, як викинута на берег риба*» [30, с. 40]; «*– А ти чого стовбичиш, як знилий пеня коло болота?*» [30, С. 68].

Використання письменником подібних засобів можна пояснити функцією порівняння, адже людині властиво прирівнювати щось до добре знайомих предметів чи тварин, які мають характерні, типові ознаки. Ці порівняння є численними, вони виражають певні соціальні типи та еталони людської поведінки, з їх допомогою можна оцінити як зовнішні ознаки людини, так і її внутрішні властивості.

Порівняльний зворот зі сполучником **мовби** у романі Володимира Лиса «Століття Якова» завжди виступає поширеним. Окрім того, він уживається не просто для характеристики персонажа, а для вираження дії та стану: «*– Знаю, кумо, що ми для вас бідота драна, – сказала Яшкова мати з важким зітханням, присвистом, мовби версту пробігла перед тим*» [31, с. 22]; «*Дивився старий жид, мовби правдешній пророк чи апостол із Старого Завіту*» [31, с. 51].

Порівняльний зворот зі сполучником **немов** у романі зафіксовано лише один раз: «*Його тіло стало враз немов заморожене*» [31, с. 29].

Сполучник **мов** виступає одним із найбільш продуктивних у романі «Століття Якова»: «*Стріпнула рукою, мов щось скидала*» [31, с. 41]. Подані порівняння характеризуються негативною семантикою: «*А ледь ступила й чемно до Ольки привіталася, та, не випустивши й пари з*

вуст, з підтиснутими губами, мов боялася з рота воду випустити, із хати випливла» [31, с. 59].

Порівнянням Володимира Лиса у творі «Століття Якова» характерна варіативність граматичного вираження, не є винятком вживання сполучника **наче**: *«Тонко, пахусінько, **наче квітка**» [31, с. 70]; «Попереду іде сват, поруч дружки, із хлібом в руках завмерли поруч батьки – і він вислизає з того весілля, **наче обрізана гілка** чи, швидше, зірване яблуко, що покотилося в ще густу, але вже пожухлу траву» [31, с. 48]. Уміння співставляти людей та їх зовнішність із живою природою шляхом порівняння характеризує Володимира Лиса як справжнього майстра органічного поєднання.*

Підрядний сполучник **ніби** утворює, як правило, поширені порівняння, що дають вичерпну характеристику персонажеві та його діям: *« – Я тобі напишу, – сказав зрештою Валік, повернувся і пішов, **зсутулений, ніби дід старий, а не сімнадцятилітній хлопець**» [31, с. 61].*

Порівняльні звороти поєднані сполучниками **мов, немов, наче** часто трапляються й у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера»: *«Двоє маленьких людей, якби хто подивився з висоти на ліс, **мов дві мурашки** повзли тоненькою щілиною між неозорим зеленим килимом соснового поліського лісу» [30, с. 45]; «Ноги в нього були, **наче ватяні, а тіло геть задерев'яніло**» [30, с. 69].*

Порівняння, що поєднуються за допомогою сполучників, мають вагоме значення у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера», з їх допомогою автор поєднує і порівнює категорично різні та несумісні речі. Це часто насичує та увиразнює текст, надає йому більшої яскравості. Значно меншу групу порівняльних зворотів становлять у зазначеному романі такі, що поєднуються за допомогою предиката – здаватися, схожий, нагадувала. Найчастіше використано слово схожий: *«Зінаїда тепер справді **схожа на пустотливе дівчисько, що біжить назустріч чомусь***

незвіданому, щасливому, такому, що підхопить її на крила, мов гуси-лебедята з казки» [30, с. 143]; *«Мама ж здалася йому схожою на поранену сиву голубку»* [30, с. 60].

2. Порівняльні конструкції з орудним відмінком мають дуже давнє походження. У них знайшли відгомін метаморфозні вірування праукраїнців. У таких порівняннях суб'єкт обов'язково означає істоту, а об'єкт береться зі світу природи. Яскраве підтвердження тому знаходимо у романі Володимира Лиса «Століття Якова»: *«А через місяць вже й притулилася перед прощанням лагідним маленьким кошеним»* [31, с. 105]; *«Вихором з хати полетіла»* [31, с. 116].

Також Володимир Лис вдало використовує порівняння, виражені формою орудного відмінка іменника й у романі «Іван і Чорна Пантера»: *«Бо ж пропадеши сам, тобі як не скажеш, то ніц не зробиши, ступнем за шолом чи коло хати сидітимеш, мохом обростеш, і павуки заснуть»* [30, с. 42]; *«Сідали на його долоню й щокі метеликами»* [30, с. 60].

3. Конструкції з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників смачніша за...; гірше за...; гірше, ніж...; більшими за...; сильнішим од... знаходимо у романі Володимира Лиса «Століття Якова»: *«Еге ж, смачніша за панські лагодзінки», – трохи злостиво думає Яків»* [31, с. 69]; *«Тільки не знав гість, котрий таки був для Якова гірше за всіх колишніх татар на світі...»* [31, с. 87].

У романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера» нами зафіксовано порівняльні звороти, пов'язані словом здаватися та нагадувати: *«Мама ж здалася йому схожою на поранену сиву голубку»*

[30, с. 60]; *«Вона вже нагадувала кішку, котра вирушає на полювання»* [30, с. 60].

Використання порівняльних конструкцій, що поєднуються за допомогою предиката, відіграють дуже важливу роль при описах, адже вони допомагають уявити об'єкт розмови.

Також нами зафіксовано у романі Володимира Лиса «Століття Якова» приклади речень порівняльної структури, в яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину: «*Її почування й примхи – то темний бік людської душі*» [31, с. 74]; «*Над селом пливли велетенські журавлі – білі хмари*» [31, с. 151].

Висновки до третього розділу

У романах Володимира Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера» тропи мають неабияке значення, адже вони сприяють більшій виразності тексту, забезпечують емоційний вплив на читача, посилюють переконливість. Основні функції у творі – зображальна та естетична. Досліджені тропеїчні засоби різноманітні за своєю семантикою, структурою, граматичними і функційними особливостями.

Метафори є одним із найбільш продуктивних художніх засобів у романах Володимира Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера». Вони надають творам більшої образності та виступають емоційним вираженням внутрішніх переживань персонажів. Послуговуючись морфологічним принципом класифікації метафор, ми виділили: *субстантивні, атрибутивні, комбіновані та дієслівні*, що у свою чергу становлять основний пласт досліджуваних романів. На нашу думку, це зумовлено тим, що морфологічна ознака дієслова, а саме рух, дія, стан надають метафорам яскравості та виразності.

Аналізований матеріал дає підстави говорити про порівняння, як тропеїчний засіб, завдяки якому мовне зображення особи, предмета, дії або явища передається через істотні ознаки, які є властивими для інших. Порівняння часто виступає засобом доповнення, а інколи й уживається замість означення.

Володимир Лис шляхом використання порівнянь відкриває нам зв'язки між явищами природи, наближає до нас віддалені поняття,

явища і, навпаки, звичні, буденні явища відсуває ніби на якусь відстань, підкреслюючи тим самим їх виразність.

ВИСНОВКИ

Результати здійсненого дослідження дають підстави зробити такі висновки:

1. Проведений аналіз лінгвостилістичних особливостей романів Володимира Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера» дав змогу говорити про стилетворчу та образотворчу роль діалектизмів, просторіч і тропів у мовному просторі творів та авторській манері письма.

2. У романі «Століття Якова» широко представлені фонетичні (найбільша група), морфологічні та лексичні діалектизми, з метою кращої характеристики зображуваних осіб, сцен, подій та передачі живого мовлення західного регіону України.

3. Як засвідчила вибірка матеріалів із зазначеного вище роману, серед діалектизмів фонетичних найбільше вживанні у творі діалектні форми займенника: форми називного відмінка 3-ї особи множини; у формі 1-ї особи однини називного відмінка спостерігаємо зміну кореневого голосного; особові займенники 1-ї та 2-ї особи однини у формах непрямих відмінків мають кореневі зміни у голосних, що зумовлюється фонетичними рисами західнополіського діалекту; присвійні займенники характеризуються змінами на фонетичному рівні, наявністю специфічних закінчень і збереженням давніх форм. Почасти фонетичні зміни фіксуємо й у діалектних формах заперечних займенників.

Водночас у романі «Століття Якова» не можуть залишитися непоміченими діалектні особливості числівників і їх відмінкові форми: числівник *один* фіксуємо у формі *їден* та його відмінково-родових варіантах.

Фонетичних змін зазнає розряд іменника, прикметника, дієслова, сполучника, прислівника, частки.

4. Морфологічні діалектизми різняться від літературної норми оформленням певних граматичних форм. За вживанням у романі

«Століття Якова» діалектизми цієї групи посідають друге місце. Серед займенників ми виділили такі зміни: особові займенники 3-ї особи однини та множини у формах непрямих відмінків чи з прийменниками, чи без них переважно вживаються без приставного *н*. Проте трапляються випадки з протетичним *н*. Вказівні займенники представлені зазвичай нестягненими формами, однак трапляються й нормативні варіанти чи стягнені форми зі зміною кореневого голосного та формами їх непрямих відмінків.

Морфологічних особливостей у граматичному класі дієслова та дієслівних форм ми виявили значно менше, подібних змін зазнає розряд іменника, прийменника, прислівника.

5. Лексичні діалектизми у романі «Століття Якова» ми поділили на три групи – *власне лексичні*, *етнографічні* та *семантичні*. У романі Володимира Лиса ми фіксуємо понад 20 прикладів власних діалектизмів.

6. Проаналізувавши синонімічні одиниці у романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера» (93 синонімічні пари, або 186 синонімів), ми дійшли висновку, що автор використовує велику кількість цих лексичних засобів, а саме всі типи синонімів: *ідеографічні*, *стилістисні*, *контекстуальні* й *емоційно-експресивні*. Найчисельнішими у творі Володимира Лиса є синоніми ідеографічного типу.

За морфологічним вираженням серед ідеографічних найбільшою чисельністю характеризуються синоніми-прикметники, у яких виділяється конкретна ознака чи риса названого словом явища, що відсутня в значенні інших членів ряду синонімів. Добір подібних синонімів автор проводить відчуваючи художній смак, орієнтуючись на їх смислову відмінність.

7. Досить широко представлений тип емоційно-експресивних синонімів у романі «Іван і Чорна Пантера». Досліджено 25 синонімічних пар, або 50 синонімів. Вони позитивні, негативні та стилістично нейтральні, вдало використані Володимиром Лисом для стилістичної

виразності й досконалості мови.

8. Стилiстичнi синонiми у романi «Iван i Чорна Пантера» складають найменш чисельну групу усiх аналізованих лексичних засобiв. Вони представленi синонiмами-дiєсловами, що не можна сказати про синонiми-iменники та синонiми-прислiвники, якi взагалi вiдсутнi.

9. Мовi роману Володимира Лиса «Iван i Чорна Пантера» властивий високий ступiнь антонiмiчностi лексичних засобiв, антонiми є знаряддям експресивного вираження почуттiв i думок, а також вiдбивають своєрiднiсть психiчного складу митця.

Проаналiзувавши антонiми у творi Володимира Лиса «Iван i Чорна Пантера» (51 антонiмiчну пару, або 102 антонiми), ми встановили, що найбiльшою частотнiстю характеризуються антонiмiчнi елементи векторного типу, серед яких частiш уживаними є антонiми-дiєслова, на вiдмiну вiд векторних антонiмiв-iменникiв та антонiмiв-прикметникiв.

10. З метою стилiзацiї розмовностi Володимир Лис у романi «Iван i Чорна Пантера» використав просторiчнi слова, деформованi з погляду лiтературної норми й лексеми, а також вульгаризми i слова iнвективної лексики. Автор уживає невмотивованi росiянiзми, слова зi зниженою експресивнiстю. Залучивши їх до художнього тексту, письменник не зловживає цими засобами, а навпаки, використовує їх здебiльшого в реплiках персонажiв, користується ними з метою мовної характеристики героя, висвiтлюючи його емоцiйний стан. Рiдше фiксуємо просторiччя в мовi художнього тексту Володимира Лиса. Переважно автор використовує їх для того, щоб висвiтлити мовну характеристику персонажа чи подiї.

Навантажуючи слова експресивнiстю, смисловими значеннями, згрубiлiстю та рiзноманiтними конотативними вiдтiнками Володимир Лис наближає персонажiв до читача та дiйсностi.

11. У романi Володимира Лиса «Iван i Чорна Пантера» просторiчнi

елементи виконують мовну та експресивно-оцінну функції. Більшість лексем несуть у собі номінативно-експресивне навантаження. Автор робить це для того, щоб відобразити реалістичність відносин між персонажами, дати власну характеристику іншому.

12. Тропеїчні засоби, які Володимир Лис уживає у романах «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера», слугують для увиразнення мовлення. Вони переважно представлені метафорами та порівняннями.

13. Метафори є одним із найбільш продуктивних художніх засобів у романах Володимира Лиса. Вони надають більшої образності та виступають емоційним вираженням внутрішніх переживань персонажів. Послуговуючись морфологічним принципом класифікації метафор, ми виділили: *субстантивні, атрибутивні, дієслівні та комбіновані*.

14. Використовуючи у творах метафору як найуживаніший троп, Володимир Лис підсилює мовленнєву образність висловів, відкриває нам зв'язки між явищами природи, наближає до нас віддалені поняття, явища і, навпаки, звичні, буденні явища віддаляє від нас ніби на якусь відстань, підкреслюючи тим самим їх виразність.

15. За допомогою порівнянь митець у своїх романах відкриває нам зв'язки між явищами природи, наближає до нас віддалені поняття, явища і, навпаки, звичні, буденні явища відсуває від нас ніби на якусь відстань, підкреслюючи тим самим їх виразність.

16. Порівняння у романах Володимира Лиса «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера» дуже різноманітні за своєю будовою та змістом. Вони сприяють виразності художнього тексту, забезпечують емоційний вплив на читача, посилюють його переконливість. У нашому дослідженні ми класифікували порівняння за способами вираження. Найбільшою частотністю характеризуються порівняння, утворені за допомогою компаративної зв'язки.

17. Володимир Лис у романах «Століття Якова» та «Іван і Чорна Пантера» активно вживає як лексичні, так і тропеїчні засоби увиразнення

мовлення, які допомагають йому уникати повторів. Мовне багатство романів автора базується передусім на широкому застосуванні діалектної лексики, синонімів, антонімів, протиріч, а також таких тропеїчних засобів, як метафора та порівняння.

Відповідно до наведених вище результатів дослідження, вважаємо, що всі завдання роботи виконано і мети досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1984. АУМ, Т. 1. 247 с.
2. Бесага Р. Просторіччя як нестандартизовані елементи в українській літературній мові. *Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку*. Тернопіль : Збруч, 1999. С. 164-169.
3. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. К. : Радянська школа, 1959. 308 с.
4. Ващенко В. С. Словник синонімів української мови та деякі питання теорії синонімії. *Мовознавство*. 1968. № 3. С. 9-16.
5. Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. Теорія літератури : підручник. К. : Либідь, 2001. 488 с.
6. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища школа, 1985. 360 с.
7. Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка. 2-е изд. М. : Учпедгиз, 1955. С. 343-344.
8. Гладіна Г. Основи аналізу ненормативних лексем (на матеріалі новел Григорія Косинки). *Українська мова та література*. 1999. № 41. С. 11.
9. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту: (на матеріалі сучасної історичної прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 1996. 20 с.
10. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ужгород : Закарпаття, 1965. 54 с.
11. Дзендзелівський Й. О. Практичний словник семантичних діалектизмів. Ужгород: Закарпаття, 1958. 86 с.
12. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури: монографія. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
13. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. К.: Довіра, 1999. 431с.

14. Єщенко Т. А. Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 18. Мова. Донецьк: Український культурологічний центр, 2010. С. 224-240.
15. Жилко Ф. Т. Говори української мови. К.: Радянська школа, 1958. 171 с.
16. Жовтобрюх М. А, Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. К. : Вища школа, 1972. Ч. 1. 402 с.
17. Жовтобрюх М. А. Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. *Мовознавство*. 1973. № 1. С. 3-15.
18. Історія української мови. Лексика і фразеологія : монографія / В. О. Винник та ін. К. : Наукова думка, 1983. 743 с.
19. Калита О. М. Тропи в текстах сучасних українських письменників. *Дивослово*. 2008. № 10. С. 38-41.
20. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови : навч. посібник. Вид. 2-е, переробл. Львів : ПАІС, 2007. 400 с.
21. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. К.: Радянська школа, 1960. 243 с.
22. Коваль А. П. Культура української мови. К.: Наук, думка, 1964. 192 с.
23. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. К. : Вища школа, 1987. 351 с.
24. Ковальов В. П. Експресивне використання антонімів в українському художньому мовленні. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 9. С. 48-51.
25. Ковбасюк А. Семантичні діалектизми української мови (на матеріалі марамороських та буковинських говірок). *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. Збірник наукових праць*. Вип. 83. Чернівці : Рута, 2000. С.151-166.
26. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ століття: монографія. К. : ВЦ «Академія», 2012. 416 с.

27. Крутько Т. Логічні та образні порівняння в сучасному поетичному тексті. *Наукові конференції: соціум, наука, культура*. Вип. 10. Сімферополь: Вид. КГУ, 2008. С. 48-50.
28. Лесин В. М. Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. К. : Радянська школа, 1965. 431 с.
29. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як та ін. К. : ВЦ «Академія», 1997. С. 200-450.
30. Лис В. С. Іван і Чорна Пантера. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. 320 с.
31. Лис В. С. Століття Якова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 240 с.
32. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Харків, 1977. 116 с.
33. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 3-9.
34. Медвідь О. Просторіччя як категорія мовознавства і перекладознавства. *Мовознавство : тези та повідомлення Міжнародного конгресу українців*. Харків : Око, 1996. С. 328-334.
35. М'яснянкін Я. Порівняння в системі образних засобів мови. URL : http://prima.lnu.edu.ua/faculty/jur/movazmi/body/visnyk23/Statti_Miasni_ankina.htm.
36. Нечитайло О. І. Синоніми як засіб розкриття значення слова. *Мовознавство*. 1980. № 6. С. 82-86.
37. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке. Москва, 1973. 290 с.
38. Олексенко В. П. Дієслівна синоніміка в прозових творах Івана Багряного. URL : <https://prosvita-ks.co.ua/visnik-tavriyskoyi-fundaciyi-vipusk-3/volodimir-oleksenko-diieslivna-sinonimika-v-prozovih-tvorah>.
39. Павлюк Т. П. Логічні та образні порівняння у сучасному поетичному тексті. URL: <http://intkonf.org/pavlyuk-tp-logichni-ta-obrazni-porivnyannya-u-suchasnomu-poetichnomu-teksti/>.

40. Палевская М. Ф. Синонимы в русском языке. М. : Просвещение, 1964. 128 с.
41. Пономарів Д. О. Стилїстика сучасної української мови. К. : Либідь, 1993. 205 с.
42. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2000. 18 с.
43. Рильський М. Т. Як парость виноградної лози. К.: Наукова думка, 1973. С. 71.
44. Русанівський В. М. Сила і краса (особливості мови творів В.Винниченка). *Українська мова і література в школі*. 1992. № 2. С. 41-46.
45. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2008. – 711 с.
46. Спанатій Л. С. Діалектизми та їх місце в мовному і метамовному дискурсі (на матеріалі роману «Століття Якова» В. Лиса). *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. Вип. 207. С. 109-112.
47. Стилїстика української мови: підручник / за ред. Л. І. Мацько. К.: Вища школа, 2003. 462 с.
48. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. вищих навч. закладів / за ред. М. Я. Плющ. 3-тє вид. К. : Вища школа, 2003. 430 с.
49. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. / за ред. А. П. Грищенка. К. : Вища школа, 1993. 439 с.
50. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів та ін. 4-те вид. К. : Либідь, 2008. 488 с.
51. Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / сост. Н. Д. Арутюнова. М. : Прогресе, 1990. 512 с.
52. Терещенко Л. В. Українська мова та література. URL: http://lubbook.net/book_320_glava_48_TEMA_31_Sinonimi_Stilistic.

53. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. М. : Издательство иностранная литература, 1960. 83 с.
54. Українська мова : енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
55. Ференц Н. С. Основи літературознавства: підручник. К.: Знання, 2011. 431с.
56. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. С. 23-67.
57. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). М. : Наука, 1973. 280 с.
58. Ющук І. П. Українська мова. К. : Либідь, 2004. 640 с.
59. Яворський А. Ю. Лексика волинсько-поліської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова». *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2013. Вип. 36. С. 137-142.